

Lægprædikant Niels Johansens omtumlede tilværelse

Af *Emil Larsen*

Lægprædikant Niels Johansen (1815–1899) er »en ensom Enkelt, hvis Livsløb er ligeså brudstykkeagtigt, som de mange Ideer, han bringer til Verden« [1].

Det er en rammende karakteristik Carl Weltzer giver af den mand, der rastløst fartede omkring alle vegne, men aldrig fandt sig tilrette noget sted. Skønt Niels Johansen er omtalt mange forskellige steder i mange forskellige sammenhænge i forrige århundredes vækkelseshistorie, er der dog så meget flygtigt og brudstykkeagtigt i hans virke og tilværelse, at det er meget besværligt at få samlet de talrige spredte brikker sammen til et helhedsbillede. Det er vel nok også den egentlige årsag til, at ingen tidligere har forsøgt at skrive hans biografi. Selv forsøgte han at gøre sig gældende mangfoldige steder og på mange måder. Men skønt han masede sig frem med en frimodighed, der grænsede til påtrængenhed hos nogle af tidens virkelig store mænd, nåede han dog aldrig en anerkendt position. Men trods alt, så er det i stor udstrækning hans berøring med de mange betydelige personligheder, der gør ham kirkehistorisk interessant. Hans væsentligste indsats ligger i hans åbenmundethed og hans friske beskrivelser af, hvad der foregik omkring ham. Han er flink til at referere, og i de fleste tilfælde er han til at lide på som referent. Da han næsten altid er på pletten, hvor der sker noget, og omhyggeligt noterer løst og fast, har han fået en hel del materiale, som ikke findes andre steder. Hans ejendommelige fjorten-dagsblad: »Brevbærer mellem Kristne«, som han udgav fra april 1855 til marts 1860, er en god biografisk kilde at øse af, når det gælder ham

[1] Dansk Teologisk Tidsskrift 1948. 221. Carl Weltzer skrev en omfangsrig afhandling i hæfterne 2–4 om »Søren Kierkegaard karikeret, kopieret og kanoniseret«. Bl. a. behandles på en halv snes sider Niels Johansens forhold til S. K., og der gives nogle strejflys over N. J.s liv og virke. C. W. kendte ikke skriftet »Herrens Ord o. s. v.«, men på grundlag af Landsoverrettens protokoller i Landsarkivet for Sjælland gennemgår C. W. i korte træk retssagen mod N. J. Alle sagens akter findes nu i Landsarkivet for Fyn, Odense (Baagø p 274 og Vkk. 111. p 924). Det eneste eksisterende eksemplar af »Herrens Ord o. s. v.« findes på K. B. Jeg har lagt mere vægt på omtalen af selve dette skrift end på gennemgang af retssagen.

selv og hans egen indsats, og især værdifuldt, fordi det giver så mange øjebliksbilleder af personer og situationer, som supplerer den viden vi har fra andre kanaler. Også hans andre gentagne forsøg på at starte nye blade, og de forskellige småskrifter han udsendte har interesse.

Som nævnt er det dog et vanskeligt arbejde at stykke stumperne sammen til et nogenlunde troværdigt helhedsbillede. Disse besværligheder til trods vover jeg dog alligevel forsøget, og håber, at det må lykkes så nogenlunde.

Barndom og Ungdom

Niels Johansen blev født i Svindinge Kohave, Svindinge sogn på Fyn den 8. december 1815, og døbt i Svindinge kirke den 14. januar 1816. Hans forældre: Johanne og Johan Nielsen boede de første to år efter deres giftermål hos Karen og Johannes Jensen, Svindinge Kohave, og Niels følte sig stærkt knyttet til sin mormor. Mange år senere skriver han, at hun lærte ham at bede bønner:

Jeg beder dig min Gud bevare /
 Fra fire store onde Ting /
 Fra Gierrigheds og Hovmods Snare /
 Som gi'r i Verden haarde Sting /
 Fra Horeri og Tyveri /
 Giv mig, min Gud at være fri! (Brevbæreren 1857. [1])

Efteråret 1817 flyttede Johan Nielsen og hustru til Aabyskov, Skaarupøre i Skaarup sogn. Huset, som de boede i indtil Johan Nielsen døde i 1867, havde han selv bygget. Han var dygtig og flittig og kunne arbejde både som murer, urmager, reparatør af landbrugsredskaber – og som spillemand og skaffer ved bøndernes gilder. Når han spillede til gilde og dans var det ofte sammen med vennen Hans Mikkelsen fra Galdbjerg [2]. De to var næsten uadskillelige, indtil vennen blev i begyndelsen af 1820'erne vakt og omvendt [3]. Han ønskede nu af hele sit hjerte, at Johan også her skulle have fællesskab med ham. Men det ville denne ikke høre tale om. Ved en samtale måtte Johan dog love, at han og konen ville komme til forsamling i hans hjem. Det skete Skærtorsdag og Langfredag 1826. Hovedtalere var Anders Larsen Gamborg og Peter Larsen Skræppenborg. Dermed var terningerne kastet for Nielsens, og de sluttede sig helhjertet til de gudelige forsamlinger. I en meget lang årrække blev Johan Nielsen en af forsamlingsfolkets bedste talere og ledere.

[2] Træk af Johan Nielsens Liv. 1867. 7.

[3] Samme 6 ff. Vkk. III. 192. 194 f og 275.

Niels var 10–11 år, da forandringen med forældrene fandt sted, og det gjorde stærkt indtryk på drengen. Han kom således fra barndommen til at kende vækkelsesfolket og alle de genvordigheder og forfølgelser som dette folk blev genstand for (Brb. 1855. 56). Hans mor fortalte ofte derom, og selv var han engang vidne til et gribende møde mellem den velhavende købmand Brandt i Svendborg og hans far. Brandt, der var en ældre prøvet kristen søgte at opmuntre den unge Johan Nielsen bl. a. ved at citere af en Brorsonsalm: »Vist er Veien tung og trang / til at vandre for de Fromme / skal vi blive fri engang / faae vi jo den Vei at komme / gennem Ørken skal vi gaac / saa er Canaan at naae« [4].

Da både sognepræsten i Skaarup, amtsprovst Wedel, og skolelæreren var uforsonlige fjender af de vakte, blev Niels taget ud af skolen, for at gå til konfirmationsforberedelse hos sognepræsten for Langaa-Øxendrup Johan Riber Esbensen. Konfirmationen fandt sted i april 1831 i Langaa kirke. I denne periode boede Niels hos sin mormor i Dybmosehuset ved Rygaard [5]. Pastor Esbensen får en venlig omtale i »Brevbæreren«, og Niels hævder, at han har elsket ham så højt, at næppe nogen anden har elsket sin præst højere (Brb. 1856. 298 f). Som barn ønskede han at blive præst (Brb. 1857. 22 ff). Han holdt meget af at læse, og livet igennem slugte han alle de bøger han fik fat på.

Efter konfirmationen kom han til at tjene på gården »Store Skræppenborg« i Brylle sogn ved Odense hos faderens gode ven, Peter Larsen Skræppenborg. Det var en dygtig og fremskridtsvenlig bonde, der forstod at drive sin gård. Men det største udbytte for Niels var afgjort den kristelige indflydelse han dér modtog. Han lærte meget af at lytte til de berigende samtaler som hans husbond førte med gæstetalere og andre forsamlingsfolk (Brb. 1855. 125 f).

Peter Larsen Skræppenborg var på den tid så afgjort den betydeligste af de gudelige forsamlingsledere på Fyn. Det er derfor ikke underligt, at »Store Skræppenborg« blev forsamlingsbevægelsens centrum på Fyn. Både førte han selv ofte ordet ved forsamlingerne, og tit kaldte han andre talere til. Der kom derfor altid mange mennesker til disse forsamlinger og stævner. Bedst kendt blev nok det store sommermøde

[4] Brb. 1856. 49. Om Brandt, se Nygaard 154 ff og 388 ff. Vkk. III. 62 ff og 286 ff.

[5] Vkk. III. 293.

den 24. august 1834, hvor magister J. C. Lindberg var hovedtaler. Ved denne lejlighed var der ca. 400 deltagere [6].

Efter at Niels havde været i sin plads et års tid eller mere blev han vakt til levende kristentro ved en af de mindre kendte forsamlings-talere. Mange år senere hoverer han over, at det ikke skete ved gejstlig medvirken: »Det skete ved en ringe fattig Mand, der igen er bleven omvendt ved sin Ligemand, min Fader.« Manden var husmand og lægprædikant Rasmus Jørgensen, Birkum Mark, Fraugde sogn, hvor for øvrigt den fynske Indre Mission blev stiftet i 1854 (Brb. 1855. 56 og 123–28; 1856, noten s. 221).

Trods sin grønne ungdom tog Niels Johansen ivrigt del i forsamlingsbevægelsen, og begyndte snart at optræde som offentlig taler og sjælesørger. Han følte sig kaldet til at tale med hvert menneske han mødte på sin vej om omvendelsens nødvendighed. Men han lyttede også til ældre kristne og tog vel mod deres råd og vink. Om nævnte Rasmus Jørgensen skriver han bl. a.: »Du er mig ikke alene en gammel Ven og Troesbroder i Herren, men Du er for mig en aandelig Fader. Ikke alene hørte jeg Dig i min første Opvækkelses- og Omvendelses Tid, da jeg endnu var et ungt Barn i Troen, og da jeg i aandelig Forstand endnu ikke kjendte Forskjel paa Høire og Venstre... men senere har vi fulgtes ad, og Du lærte mig som en Fader... Jeg mindes endnu, at engang vare vi til Forsamling hos gamle Knæbus i Odense, hvor jeg havde sagt i Talen, at Djævelen var meget værre nu end han før havde været, og at vi derfor maatte vogte os desmere for ham; men da vi blev alene, gjorde Du mig kjærligt opmærksom paa, at det dog var fejl, thi Djævelen havde altid været et stort Skarn, saa stort at der var Intet hos ham, der kunde blive værre« (Brb. 1855. 125 f).

Adskillige gange var han sammen med sin far i forsamlinger forskellige steder. Far og søn besøgte sammen flere pladser på Fyn, Taasinge, Thurø, Langeland, Ærø, Lyø; ja endog i Jylland har de været sammen (Brb. 1856. 87 og Vkk. III. 317).

I påsken 1835 havde den unge mand fået fri, så han kunne rejse til forsamlinger i følge med den ældre lægprædikant Lars Pedersen Møller fra Vigerslev. Der var også en anden »ung fyr« med. Niels Johansen har nok været noget benovet over de mange steder de har været, og har ytret sig lidt stolt derover. Lars P. Møller havde så slået de unge mennesker koldt vand i blodet ved at minde om kong Davids folketælling (2. Sam. 24). Niels Johansen drager dette erindringsbillede

[6] Nordisk Kirke-Tidende. 1834. sp. 624 ff. Baagø. 250.

frem i 1854 i anledning af, at missionær Jens Larsen omhyggeligt førte lange mødelister i »Indre Missions Tidende« [7].

Da Niels Johansen nu følte sig kaldet til at være ulønnet missionær, sagde han landbruget farvel, flyttede til Højby og kom i væverlære hos Rasmus Jensen. Men opbrudet herfra skete noget brat. Han blev *revet* derfra, siger han. »Det havde sin forunderlige Grund«. Årsagen har bl. a. været nogle stridigheder med stedets sognepræst, pastor Mule. Han skrev i væverlærlingens skudsmålsbog den 23. november 1836, at Niels Johansen havde nogle forvirrede religiøse begreber, og har »viist utilbørlig Adfærd imod mig i Anledning af, at jeg paa Embedsvegne indskjærpede Overholdelsen af den Kgl. Anordning mod gudelige Forsamlinger udenfor Kirken hvorved ingen Præst er tilstede eller vidende derom« (Brb. 1855. 125 f og Vkk. III. 251).

Han bosætter sig nu i Vantinge hos væver Rasmus Knudsen. Også her synes der at have været nogle besværligheder, men tingene glider dog i lave, så Vantinge blev et af de steder, hvor han følte sig bedst hjemme, og gennem mange år bevarede han tilknytning til denne fynske landsby.

Han ofrer nu megen tid og kraft på forsamlingerne. Og det er sikkert denne periode han hentyder til i 1859, da han skriver om en mand, der gik hjem fra forsamlingerne sent om natten og træt lagde sig på den frosne jord, for at hvile lidt og samle kræfter til igen at kunne fortsætte vandringen. Hans læremester, Rasmus Knudsen virkede også som lægprædikant, og da han synes, at den unge Johansen går for vidt i sin iver formaner han ham strengt med et citat fra Brorsons salmer: »Skal jeg til Himlen see / Saa kan jeg ei tillige / Beskue Jorden ret / Eet maa af disse vige!« Ja, han siger endogså til ham, at han »gaaer i Djævelens Baand og Lænker« (Brb. 1859. 138 f).

I Vantinge læste han meget, og skrev meget, så han må tage de sene nattetimer til hjælp. Ved juletid 1836 forfattede han en salme på 23 vers: »Kom syng i denne Juletid om Herrens store Naade!« Sangen findes i den lille publikation »Fire Psalmer«, der blev trykt i 1842 (se nedenfor). Han arbejdede også med et stridsskrift mod avisudgiver Søren Hempel i Odense. Det blev dog aldrig trykt. Dog kan man vel gå ud fra, at han har fået det væsentligste med i den tryksag, der sidst på året 1837 blev klar til udsendelse i boghandelen.

I 1830'rne var der et vældigt skriveri for og imod vækkelsesbevægelsen, især den fynske. Allerede tidligt på året 1833 skrev en ung sko-

[7] Indre Missions Tidende. 1854. 92 f.

magersvend fra Rudkøbing, Jens Andersen Hansen et skrift på 48 sider rettet mod vækkelsens modstandere, og da i første række mod kancelliraad Søren Hempel. Den senere så bekendte politiker afslørede sig her som en fremragende naturbegavelse [8]. I 1834 begyndte Jacob Christian Lindberg, der i årene 1833–40 redigerede tidsskriftet »Nordisk Kirke-Tidende«, at bringe regelmæssig efterretninger om de gudelige forsamlinger. Tidsskriftet blev et uvurderligt godt bindeled mellem de vakte og den grundtvigske kirkeretning.

I 1837 udsendte hans tidligere husbond, Peter Larsen Skræppenborg: »En kort Afhandling om gudelige Forsamlinger«. Afhandlingen er på 26 sider og er et meget klart og positivt forsvar for de gudelige forsamlinger. Uden at virke udfordrende over for vækkelsens modstandere giver han en sympatisk fremstilling af forsamlingslivet. En gudelig forsamling, siger han, er en sammenkomst, hvor Gud er tilstede, og som han finder behag i, enten den holdes i en kirke, en forsamlingssal eller i et privat hjem. Forsamlingsfolket ringeagtede hverken den gejstlige eller verdslige øvrighed, viser aldrig ringeagt for kongen eller kirken. Tværtimod beder de for konge og fædreland, og for enhver præst, der forkynnder den sande kristendom.

Kort tid efter kom skolelærer Rasmus Sørensen i Venslev på Sjælland på besøg hos Peter Larsen. De to velkendte lægprædikanter bliver enige om at foretage en rejse til Jylland, for at besøge forskellige forsamlinger dér.

Rejsen synes i enhver henseende at være lykkedes for de to venner. Især ser det ud til, at Rasmus Sørensen har nydt denne kombinerede ferie- og møderejse. Næppe er han hjemme igen til skolen, før han i hast skriver en udførlig beretning på 42 sider om deres oplevelser. Snart forelå fremstillingen i bogform. »Rasmus Sørensen og Peter Larsen Skræppenborgs Reise i Jylland 1837«.

Det var skolelæreren, der stod som forfatter, og han sætter da også sit eget navn først. Alene det vidner om hans selvfølelse, og fremstillingen er holdt i en brovtende og udfordrende form. Men man må lade manden, at han kan skrive. Levende og let fortæller han om spændende oplevelser, om retssager og forfølgelser, og han lægger ikke skjul på, at flere af deres forsamlinger trak ud til langt hen på natten – og det var absolut i strid med loven. Modstanderne får læst og påskrevet i et sprog, der tydeligt viser, at her taler en frygtløs mand, der vil kamp for kampens egen skyld.

[8] Jens Andersen Hansen: Om Kancelliraad Søren Hempels Fremstilling af den danske Kirke-Kamp. Kjøbenhavn 1833.

Rasmus Sørensens kampskrift har sikkert opflammet Niels Johansen. Han tager nu uopholdeligt fat på et skrift i samme toneart. På rekordtid får han sit manuskript færdig og bragt i trykken i Odense, samme sted, hvor Peter Larsens afhandling var trykt. »Herrens Ord i de sidste Verdens Dage« [9] kalder han dette skrift på 24 sider. Titlen lyder apokalyptisk, og er det også. Det mærkes stærkt, at det er blevet til i en oppisket stemning. Og at Rasmus Sørensens rejsebeskrivelse endnu optager ham, skinner også klart igennem. Men desuden bærer det umiskendelig præg efter læsning af den tyske pietist Friderich Eberhard Collins bøger. Forfatteren, der i sin tid stod i høj kurs i Tyskland, havde også mange venner i Danmark i den pietistiske periode. I 1741 udkommer de to kendteste af hans skrifter: »Jesu Christi Forklarelse i Siælen« og »Christi Lidelses Samfund, som en sikker og vis Vey til den sande, bestandige Ære og evige Salighed« [10]. Det er sidstnævnte bog, der i særlig grad sætter mærker i Johansens skildringer. Herfra henter han ord og udtryk og forskellige eksempler på forfølgelse af kristne og på fromme martyrs lidelser for Kristi skyld.

Næsten som en proklamation hedder det:

HERRENS ORD I DE SIDSTE VERDENS DAGE

Eller

» en liden frimodig Bekiendelse for Verden, at Christi Rige er ikke af denne Verden, men at de Helliges Samfund er i Verden foragtet og finder ikke nu længer Sted i Kirker eller Skoler, men at alle Hellige, som elske den Herre Jesum og leve gudeligen i Verden, skal forfølges af Konger, Fyrster, Biskopper, Præster og Lærere, og af alt hvad i Verden er Stort og Høit; miste Forældres, Slægtningers, Venners og Foresattes Venskab, naar de ville have Guds og vor Frelses Naade og Venskab, ja alle sande Christne skal nuomstunder som vi høre ikke længer være sikre, men trues med Fængsel og haard Straf, dersom de forsamle sig i Jesu navn; jages af Tienste og miste Huus og Hjem og rives fra Kone og Børn og Venners Arme, dersom de ei vil lade Chri-

[9] Herrens Ord i de sidste Verdens Dage. Af Niels Johansen, paa Vantinge Mark. Odense 1837. Trykt paa Forfatterens Forlag i Ove Thomsens Officin (24 sider). Eneste eksemplar findes på K. B.

[10] F. E. Collin: JESU CHRISTI FORKLARELSE i Siælen. Christus for os. Christus i os.

F. E. Collin: CHRISTI LIDELSES SAMFUND, som en sikker og vis Vey til den sande, bestandige Ære og evige Herlighed. Kjøbenhavn 1741. Blandt de vaktes læsning nævnes Collins bøger. Se bl. a.: Ludvig Schrøder »Ole Peter Holm Larsen«, s. 28 (Odense 1875).

stendommen fare; desuden afsættes fra deres Embeder og ligesom Paulus siger: agtes for Skarn i Verden og hver Mands Skoevisk«.

Som man ser, er dette ikke bare en uskyldig »liden frimodig Be-kiendelse«, men et voldsomt og ubehersket angreb på al kirkelig og verdslig øvrighed. Og det er ikke blot indledningen, der fører store ord og kraftig tale. Det hedder videre: »Lærere, der kalde Dyden et Guddoms-Lys og Fornuftens Slutninger den sikkreste Veiledning i det aandelige og saa skammelig bespotter Christum, Guds kiære Søn, at De kiender ham kun for et Menneske og derfor ganske udelukker at tale ret og rigtigt, som Ordet gjør, om hans hellige Blod og Død. Dette sker baade hemmelig og offentlig her i Statskirken, tvertimod vore hellige Troes-Artikler (men især er dette af Løgnens Aand efter min Mening fremkommen i en Bog af Søren Hempel, kaldet Jesus Christus, som han var, er og bliver). O, elendige og usle Trøst for en for sin Siels Salighed alvorlig Bekymret! O! falske og bedragelige Lærdom! hvor mangen en Siel skal derved endnu føres til Helvede«.

På det allerkraftigste understreger han forskellen mellem kirken og de gudelige forsamlinger, så ingen er i tvivl om hans syn. Han skriver lige rent ud, at der er kun to slags forsamlinger: de gudelige og de u-gudelige. De sidste er af Satan og drives af løgnens ånd. Her er stedet »hvor Dievelen regierer med alle Synder og forsamler Folk til Ondskabs og Mørkheds ufrugtsomme Gierninger«.

Forfølgelse venter talerne i de gudelige forsamlinger, men Niels Johansen rejser alligevel ufortrødent hvorhen Guds ånd kalder ham. »Naar jeg derfor vil prædike, holde Forsamling, eller reise dér eller dér, da spørger jeg ikke et Menneske ad om jeg maa tale i Jesu Navn eller tøver til Verden giver mig Frihed dertil, men har Gud givet mig sin Aands og Naades Gave gjør jeg hvad jeg kan, at andre kan opbygges, sikre Syndere og Verdens Børn omvendes og alle kan faae at vide hvor stor Naade Herren har beviist os og vil derfor at alle skal omvende sig til ham«. »Men istedetfor at unge Folk iblandt os ellers offere deres Liv, Ære, Legeme, Lemmer og Gods til Horer og Skiøger, Drikken og Bolen, Eeder og Banden og unyttig Handel... så har jeg givet flere Timer og Dage til Guds Ære i at reise til andre, hørt Guds Ord og lært andre det igjen«.

Ved læsning af dette skrift opfanger man den undertone, der kom til at klinge igennem i næsten hele Johansens liv. Det er en sær blanding af ydmygt sind og barnlig tro, snæver fromhed, brændende apokalyptisk stemning, martyrlængsel – og så tillige en mærkelig selvhævdelse og en vulgær, udfordrende holdning til alt »hvad der er Høit

og Stort i Verden«. Han synes beredt til at betale, hvilken pris det skal være, selv om den skulle blive aldrig så høj. Allerede på skriftets titelblad anfører han et par vers, som han har hentet fra Collins anførte bog side 145. Det første lyder sådan:

Velsignet vær du glade Dag; Da jeg med Jesum maa anhøre;
At man foruden Ret og Sag, Mig falske Domme vil paaføre;
Mit ganske Hierte fryder sig, Ved Herlighed i Christi Spot;
Min Aand sig glæder inderlig: Velsignet Dag du gjør mig godt!

Johansen slutter sit vækkerråb med en sang på 23 vers, skrevet på melodien til »Den yndigste Rose«. Indholdet er også mærket af Brorsons kendte julesalme. »Skal Satan mig længer bedrage / Og volde mig Sorgen og Klage? / Nei aldrig jeg Jesum vil miste, / Før skulle mit Hierte end briste«. I vers 13 hedder det: »O, Verden! som snarlig skal brænde, / Fra dig vil jeg løbe og rende«!

Havde forfatteren ventet, at hans skrift skulle vække opsigt hos venner og modstandere, så der for alvor blev storm og strid, blev han bittert skuffet. Kendskabet til den færdige tryksag kom så hurtigt øvrigheden for øre, at Odense politimester resolut griber ind og beslaglægger hele oplaget på 500 eksemplarer. Kun ét blev levnet, det som blev vedlagt sagens akter.

Der kom altså en retssag ud af det. Men den foregik meget stille og vakte så godt som ingen opmærksomhed. Om Niels Johansen personlig har henvendt sig til sin sognepræst, forsamlingsfolkenes gode ven og forsvarer, pastor Hans Agerbek, Espe-Vantinge, ved vi ikke. Men i hvert fald har denne mand søgt at forsvare ham i et brev til retten som »et for meget ivrigt ungt Menneske, der kun feiler af Skrøbelighed i en god Mening« [11]. Dommen faldt den 19. september 1838 [12].

Soldatertiden i Helsingør (1838–1840)

På det tidspunkt dommen faldt var Niels Johansen soldat ved »Kronens Regiment« i Helsingør. I sin fritid færdedes han meget blandt de vakte folk i byen ved sundet, og det ser ud til, at han her føler sig hjemme, og er blevet velanskrevet hos dem.

Hvornår de gudelige forsamlinger i Helsingør begyndte kan ikke siges med bestemthed, og det vides heller ikke, hvem der først satte dem i gang.

[11] Vkk. III. 294.

[12] Baagø. 285.

Helsingør var dengang en stor og driftig søhandelsstad med en ret betydelig koloni af englændere, hvoraf nogle var »fromme Briter« [13]. I indberetninger fra sognepræsten siges det bl. a., at der holdtes »gudelige Forsamlinger af lidt pietistisk eller methodistisk Charakteer, meest nærrede ved Understøttelse af nogle formuende og vistnok i moralsk Henseende ærværdige engelske Familier, som ved privat Bibellæsning og Udbredelse af religiøse Tractater søgte at give det religiøse Liv et høiere Opsving« [14]. Af englændere bosiddende i Helsingør på denne tid kender vi flere navne bl. a.: Agent W. Avison, konsul Francis Colemann Macgregor (1831–1844), vicekonsul William Chapmann og datteren frk. Ann Chapmann. En pige ved navn Rosine Engler tjente i huset hos familien Chapmann, og en søster til Niels Johansen (Edel Margrethe f. 19/9 1820) blev gift med købmand J. Nielsen, tidligere bud ved det engelske konsulat [15].

Det er dog ikke afgjort, at det er englænderne, der har taget det første skridt til afholdelse af gudelige forsamlinger. De kan være kommet i stand på initiativ af de to bødkerfamilier, brødrene Christian og Gotfred Schubell, der vistnok var tilflyttet Helsingør engang i 1820'erne [16]. Christian Schubells anden hustru, Ellen Andersson, var svensk af fødsel og havde forbindelse med vækkelseskredse i Sverige. Muligvis har disse kredse og englænderne hørt om hinanden, og et samarbejde er så kommet i stand. Rosine Engler fortæller i et brev til Lindberg (11/2 1840), at hun for alvor blev vakt ved en samtale med Ingeborg Schubell (datter af Gotfred Sch.) [17]. Det er i disse kredse Niels Johansen færdes. Det blev dog ikke ham, der skabte kontakt til J. C. Lindberg, den var der allerede før han kom til byen. En fynbo, Hans Andersen fra Vejstrup, opholdt sig under efterårsmanøvre 1837 i Helsingør. Han skaffede ved en anledning en del eksemplarer af Lindbergs sangbog »Zions Harpe« til de vakte i Helsingør [18].

Niels Johansen har ganske givet fortalt sine vakte venner om sin bog og at han herfor er blevet anklaget for retten, hvor sagen netop be-

[13] J. Oskar Andersen: Festskrift i Anledning af Det danske Missionsselskabs Hundrede-Aars-Jubilæum. København 1921. s. 147 og 191 f.

[14] Fors. & Morm. 64 f. jfr. 67.

[15] Personalhistorisk Tidsskrift 11. 1. 77 ff. 1940; Holt 81, og Brev til E. L. 25/1 1939 fra sognepræst H. C. Rørdam, Skaarup.

[16] Kristeligt Dagblad 19/2 1968. E. L. »Vækkelsesfolket og Oscar Ahnfelt« og Missionsvennen 20/3 1968.

[17] Vkk. I. 156

[18] Vkk. I. 157.

handles ved denne tid. Som nævnt faldt dommen ved underretten den 19. september. Det hedder herom i »Berlingske Tidende«: »Ved Grevskabet Muckadells Birks Extra-Ret er Væver Niels Johansen af Vantinge, der var sat under Tiltale for Overtrædelse af Trykkefrihedslovgivningen, dømt d. 19de f. M. til 4 Dages Fængsel paa Vand og Brød, til en Mulct paa 100 Rbd. Sølv, samt til for Fremtiden at være Censur undergiven. De erholdte Exemplarer af Skriftet... bør confiskeres og af Politiet foranstaltet opbrændte« [19].

Den 17. oktober må Johansen, efter tilsigelse fra politiet, møde på byens politikontor ledsaget af en underofficer. Her bliver han gjort bekendt med dommen, og skal tage stilling til, om han vil modtage den eller han vil lade den gå videre til en højere instans. Han vælger at appellere. Derved vinder han tid; og det har han brug for.

Allerede samme aften er han sammen med en del af de vakte, og det er her han får det råd at skrive til Lindberg om hjælp. Det gør han også omgående. I et brev dateret Helsingør den 18. oktober 1838 skrev han bl. a.: »Kiære Broder i Herren og elskelige Magister Lindberg! ... Jeg beder dem at dersom de veed noget at sige mig i denne Sag at de om Gud ellers under dem tiid dertil da vil skrive herved thi det var de Troendes Begiering nemlig Bødker Schubells at lade dem det vide og høre deres mening herom« [20].

Ann Chapmann havde vistnok dagen før skrevet til Lindberg og omtalt Niels Johansen meget venligt; måske for at lægge et godt ord ind for soldaten, inden Lindberg fik hans brev [21]. Magisteren svarede hurtigt, at han beredvilligt ville hjælpe den betrængte soldat; men at det er nødvendigt, at han får et eksemplar af det omtalte skrift, for at kunne sætte sig tilstrækkeligt ind i sagen. Af gode grunde kunne dette jo ikke lade sig gøre, og det ser ud til, at Johansen har været i København for personligt at drøfte emnet med Lindberg. I et brev en måned efter meddeler han, at det er umuligt at skaffe det ønskede skrift. Han sender hilsen »fra os her i Helsingør at vi ved Guds Naade lever vel«, og vedlægger en pengegave (en liden Gave). »Den er ikke efter Deres umage thi da var den for ringe«. Gaven er sandsynligvis givet fra nogle af vennerne i Helsingør. Johansen havde aldrig meget af denne verdens mammon. Til slut skriver han »De hilses mange

[19] Berlingske Tidende 1/10 1838.

[20] Brev til Lindberg 18/10 1838. Add. 922. Nr. 64.

[21] Vkk. I. 157.

gange og deres kiære Frue samt Deres elskelige Smaa Børn og alle de Hellige» [22].

Kaj Baagø mener, at Lindberg har henvendt sig til prokurator Nyholm, og bedt ham tage sig af Niels Johansens sag. Nyholm havde påtaget sig forsvaret for flere af de vakte [23]. Dommen ved »Lands-Over samt Hof- og Stads-Retten« blev mildnet noget. Den faldt den 17. september 1839, og kom til at lyde på 100 Rigsdaler sølv plus omkostninger. Selve bøden på de 100 Rbd. blev vistnok betalt af dronning Caroline Amalie [24]. Beløbet blev betalt ved tømmermand Christian Olsen ved Holmen den 29. januar 1840. Omkostningerne blev også dækket ved andres gavmildhed over for Johansen. Det hedder et sted, at det var »de engelske Herskaber«, der betalte. Hvem disse herskaber er, ved vi ikke, og Johansen vidste det heller ikke i februar 1840. Han skriver i et brev til Lindberg, at det samlede beløb var på »138 Rbd. 2 Mark og 4 Skilling« [25]. Det hedder endvidere: »I dag har ieg været i Forhør angaaende Mulkten, og ieg lovede at skrive til Dem om at sende enten Pengene eller Quittering for dem, og hvis ieg ikke skaffede Eet af to til næste Postdag, vil da han (Birkedommer Lund) sælge mit tøj«.

Hverken i dette brev eller i det følgende, som også er sendt fra Venslev, nævnes noget om dronningens gavmildhed. Senere blev det meddelt ham, at dronning Caroline Amalie ønskede at se ham. Måske for, at han personlig kunne takke Hds. majestæt. Han skriver nogle år senere: »Hvad der gav mig Frimodighed ogsaa overfor Verdens Øverste og Skriftkloge, var blandt Andet, mens jeg var soldat Audients hos Hds. Majestæt Chr. VIII's Dronning efter hendes Forlangende« [26].

I sit andet brev af 11/2 1840 nævner han end ikke ordet: TAK, men meddeler kort og godt, at sagens omkostninger beløb sig til »38 Rigsdaler 2 mark og 4 skilling« [27].

Som allerede omtalt skrev Ann Chapmann til Lindberg nogle meget sympatiske ord om N. J. Hun siger, at han synes at være en ydmyg

[22] Brev til Lindberg 16/11 1838. Add. Nr. 65.

[23] Baagø. 285.

[24] Ifølge familietradition, bekræftet (1933) over for forfatteren af bl. a. N. J.s broderdatter *Caroline Amalie* Jensen, f. 1852, der fortalte, at hun var opkaldt efter dronningen, der havde gjort så meget for hendes farfar og farbror.

[25] Dansk Biografisk Leksikon XII. 47 (1937) og Holt. 81. Brev til Lindberg. 1/2 1840. Add. 922. Nr. 66.

[26] Socialismen og Religionen. 17. (1877).

[27] Brev til Lindberg. 11/2 1840. Add. 922. Nr. 67.

kristen, der ejer en særlig nådegave til at bede. Seminarielærer P. K. Algreen, der under et besøg i byen ved sundet også har gæstet en forsamling, skriver: »Jeg havde ogsaa den Glæde at gjøre Bekjendtskab med Christne i Helsingør... Niels Johansen er vist en meget alvorlig Christen; jeg syntes godt om dem allesammen og var ret glad i deres Selskab« [28].

Niels Johansen har ikke blot holdt sig til garnisonsbyen, men søger også ud i oplandet. Han kendte en familie fra Fyn, som nu boede ved Hammermøllen, nær Aalsgaarde. Efter tilskyndelse fra et par af de engelske damer blev der holdt forsamling i dette hjem. Og det var ved en sådan anledning, at smed Jens Larsen fra Tikøb var til stede, blev vakt og omvendt [29]. N. J. minder siden hen ved flere lejligheder Jens Larsen om, at han er blevet vakt ved hans forkyndelse: »Hør, Jens Larsen erindrer Du, at Niels Johansen før har staaet ved din Side til dit Forsvar; at det er dine egne Ord, at han var et Middel (Redskab) til din Opvækkelse« (Brb. 1857. 214 og 1859. 4).

Antagelig i december 1839 hører vi at Niels Johansen holder forsamling sammen med Rasmus Sørensen, Venslev, hos en husmand i Haarslev, og det endda samme aften som der er gudelig forsamling i præstegården [30]. Om de to mænd har holdt flere forsamlinger ved vi ikke, men under alle forhold går samarbejdet og venskabet i stykker. Rasmus Sørensen, der var på færde alle vegne, havde også været på Langeland, da der blev vækkelse dér. Han var på den tid påvirket noget i baptistisk retning, og det har han givet udtryk for i nogle breve til forsamlingsfolkene på øen. Nogle af dem meddeler dette til Hans Jørgen Hansen, der nu var flyttet til Hyllested sogn ved Skælskør i 1839 [31]. Da han havde været med i vækkelsen derovre er det naturligt, at han følger med i hvad der sker, og da han får breve, der giver »nogle haarde Stød« til Rasmus Sørensen, går han til skolelæreren for at drøfte forholdet med ham. Det er sandsynligt, at Niels Johansen har opholdt sig hos R. S. denne dag. Og sammen med H. J. H. tager han læreren i skole. Men Sørensen lader sig ikke retlede af et par ustuderede mænd. Han bliver opbragt, og det ender med, at Niels Johansen bliver vist vintervejen. I brevet af 11. februar til Lindberg hedder det: »Jeg regner mig som udstødt af hans Huus«.

[28] Vkk. I. 157. Noterne 21 og 24.

[29] IMT. 1863. 337–342.

[30] Degnekristne. 228.

[31] Vkk. III. 192.

Niels Johansen fik også forbindelse med pastor F. E. Boisen. Boisen var dengang sognepræst i Skørpinge-Faarstrup (1837–50). Boisen sluttede sig varmt til forsamlingsfolket, og i oktober 1840 er han sammen med Niels Johansen og andre lægprædikanter ved en møderække på Langeland [32]. Boisen havde en troende tjenestekarl Jens Hieronimus, som ledede andagter nu og da i præstegården [33]. Niels Johansen skriver senere om, at han » har kendt Pastor Boisen, da han med saaret Samvittighed og bitre Taarer søgte Raad og trøst hos Hieronimus... det ved jeg fra jeg var i Skjørpinge-egnen« (Brb. 1857. 19). Sikkert har han også gæstet H. J. Hansen og vel også været i Vemmelv, hvor han havde en fætter, Niels Johansen, der senere blev kolportør for Indre Mission [34]. Da han afslutter sin gæsteoptræden på disse egne er det sandsynligt, at han som sidste missionsgerning forsøger at »omvende« pastor Thisted, der nu var sognepræst i Gyrstinge. Jørgen Thisted havde for år tilbage i København samlet mange mennesker om sin prædikestol og var en meget populær vækkelsesprædikant. Men hans iver syntes at være afsvalet, og en del af de vakte regnede ham derfor for »frafalden«. Den nidkære soldat skal nu tilbage til Kronens Regiment i Helsingør, og lægger vejen om ad Gyrstinge. Johansen er påtrængende og meget personlig, så pastor Thisted føler sig krænket over sådan behandling i sit eget hjem, og han viser formaneren ud af præstegården. Det har Johansen følt sig fornærmet over, og han skriver indigneret i en omtale af besøget: at præsten »betænkte ikke, at jeg der skulle til Helsingør, som soldat, havde ialt gaaet 3 Miil af min Vei for hans Skyld« (Brb. 1857. 261 f).

Mellemspil (1840'rne)

Efter at Niels Johansen har aftjent sin værnepligt hører vi ikke meget om ham. Han synes at have været noget i vildrede med hvad han skulle foretage sig. I efteråret 1840 var han en kort overgang på Langeland, men derefter ser det ud til, at han for en tid har indstillet sin ulønnede missionærtjeneste. Det kunne tyde på en afmatning efter en noget anstrengt tid med alt for stor nidkærhed i tjenesten som lægprædikant. Måske har han også følt det som en flovhed, at han ikke personligt kom til at lide for sin tros skyld. Mærkeligt er det, at han aldrig nævner, hvad han skylder Lindberg, dronningen og andre. I »*Jubeloldingen*« skriver han side 16, at »Herrens Ord« indeholdt »for endeel Forsvar

[32] Vkk. III. 391.

[33] Vkk. II. 46.

[34] Samtiden. 1864 sp. 19.

for Grundtvig og Lindberg. For dette Skrift... blev jeg idømt 100 Rd. Mulkt, 5 Aar Censur og Sagens Omkostninger omtrent 50 Rd.«.

Han har altså forsvaret Lindberg; men ikke et ord om, hvad Lindberg har gjort for ham. I 1842 udsendte han i København: »Fire Psalmer eller aandelige Viser til Jesu Navns Forherligelse i hans fattige Fødsel«. Deriblandt var hans egen tidligere omtalte julesang, som han angiver er skrevet af »Niels Johansen, Ungkarl, paa Vantinge Mark, 3die Advent S (11. dcbr.) 1836«. Den apokalyptiske stemning vi mødte i »Herrens Ord« møder vi atter her både i vers og prosa. Der tales om »Denne Verdens sidste og gruelige Tid«... »endnu førend han (Jesus) snart vil komme i Skyerne til Dommen«. De tre andre var vist nok allerede i 1836 bestemt til udgivelse sammen med hans egen sang.

Efter Johansens mening synes de fire digte at stå lige højt. Det gør de imidlertid ikke. Den eneste virkelige salme er den første: »Et lidet Barn saa lysteligt«. Den var ikke medtaget i den autoriserede salmebog, men elsket af de vakte. Denne salme synges i vor tid i Grundtvigs bearbejdelse. Hæftets tre andre bidrag på vers er enfoldige rimerier. Disse velmenende åndelige sange blev ofte sunget i visse gudelige forsamlinger, fordi de var »hjemmelavede« og skrevet til kendte melodier. Sangen: »Min Brudgom er Guds Søn« er på 9 vers. Den sidste »Vi synge vil en deilig Sang« er skrevet på Johansens opfordring. Forfatterne er ukendte. Niels Johansens sang er på 23 vers, skrevet på melodien til »I denne søde Juletid«. Sangen er helt igennem præget af Brorsons salmer. Mange ord, rim og sætninger er taget direkte fra Brorson.

Som tidligere omtalt var Christian Schubell, Stjernegade 6, Helsingør, gift med en svensk kvinde Ellen Andersson. Det var hende, der i 1849 formidlede kontakten med sangevangelist Oscar Ahnfeldt, og den Rosenianske retning, hvis organ »Pietisten« familien holdt. Niels Johansen oversatte senere et stykke herfra til Brevbæreren (Brb. 1856. 63 f). Familierne Schubells sluttede sig nogle år efter til »Luthersk Missionsforening« [35]. Det er nok her Johansen har hørt om vækkelsesfolket i Sverige, og muligvis har han selv været der og personligt stiftet bekendtskab med den mærkelige vækkelsesbevægelse, der gik under navnet: »Råbende Røster«.

I 1846 oversatte og udgav han et mindre skrift på 24 sider, der fik den omstændelige titel: »Samling af nogle indhentede Oplysninger om de raabende Røster eller den saakaldte Prædikesyge i Småland i Aarene

[35] Klara Lund i Missionsvennen nr. 6. 1968.

1842 og 1843 af en, som selv har forsket efter Sandheden i denne Sag, nu udgivet paa Dansk af Niels Johansen«. Forordet er dateret: Kjøbenhavn. Februar 1846. Det kan godt tænkes, at Johansen netop er blevet interesseret i at videregive disse oplysninger om den svenske bevægelse, fordi der i den tidlige fynske vækkelse også fremkom underlige fænomener med legemlige rystelser og lignende [36].

En del af året 1846 må Niels Johansen have tilbragt i Vantinge, for her giftede han sig den 28. november med en plejedatter af Husmand og bødker Hans Madsen, hvor han selv så ofte havde holdt til. Brudens navn var Dorteia Daline Hansen. Hun døde få uger efter brylluppet, nærmere bestemt den 8. januar 1847.

Niels Johansen var alle dage meget interesseret i havebrug og har antagelig en periode i 1840'rne været gartner på landstedet »Rolighed« i Vedbæk hos den engelske diplomat Peter Browne, der var levende interesseret i dansk kirkeliv og støttede flere kristelige foretagender [37]. I den lille publikation på 8 sider, som han udsendte i 1849, betegner han sig som gartner i Vedbæk. Skriftet hedder: »En kort men nyttig Anviisning til paa rette Maade at saae og plante de Haveurter, som forekomme i en Bondehave«. Det er tænkeligt, at »Anviisningen« netop er skrevet, mens han var på »Rolighed«. Vi hører i 1855 i forbindelsen med »Foreningen af Kristne«, at han har skrevet til Browne og fået brev fra ham igen. Og et sted fortæller han, at de rigtig fine og fornemme personer, tit er mere jævne og ligefremme, end de indbildte store og fornemme. »Gaardmand Christopher Nielsen i Trørød (Søllerød sogn) sagde engang til mig: »Jeg taler hellere med Herr. Browne paa Rolighed end med en af Fiskerne. Den første er mere ligefrem, de sidste mere indbildske, stolte« (Brb. 1857. 214 og Holt 81).

Den 24. september 1848 giftede Niels Johansen sig igen. Den udkårne Christiane Marie Vieth, var datter af en kontorist på Københavns amtsstue. Ægteparret boede i Søllerød sogn.

Højdepunktet i Niels Johansens virke (1850–1860)

I de første år af Niels Johansens andet ægteskab synes hjemmet at have været føleligt ramt af sygdom. På 6–7 år mistede forældrene fire børn (Brb. 1855. 38 f).

[36] Nygaard. 365 ff. P. Larsen: Vejledning til Bedømmelse af Vejledning o. s. v. 41.

[37] Festskrift. 147. 186. 190 og passim. Baagø. 360. Vkk. I. 116 og 150. E. Olesen: Børn og Unge i Dansk Kirkeliv. 29–31 og Holt. 72. Se også KhS. 1972. 97–156.

Men trods de trykkende hjemlige forhold er det som om Johansen nu atter lever op, og hans kristelige iver bliver på ny flammende. Det skyldtes nok for en stor del, at smeden Jens Larsen gennem sine gudelige forsamlinger også kom til Søllerød sogn, hvor gartneren dengang boede. Siden sin opvækkelse ved den tidligere omtalte forsamling ved Hammermøllen, hvor Johansen talte, havde Jens Larsen følt stærkt indre kald til at vidne for andre om troen på Jesus Kristus. Han talte ikke alene i sit hjemsogn, Tikøb, men kom overalt, hvor man ønskede hans besøg. Den første gudelige forsamling, som han holdt i Kirkeværløse, fandt sted hos slagter Jørgen Pedersen den 24. januar 1847. Kort efter holdtes den næste hos gårdmand Niels Nielsen [38].

Trods voksende modstand fra myndighedernes side voksede bevægelsen så kraftigt, at snart var næsten hvert hus i Kirkeværløse berørt af vækkelsen. Dette var nok den dybeste årsag til, at både Johansen og Larsen omtrent samtidig slog sig ned i byen, som de derved gjorde til et forsamlingscentrum. Mindst 8 møder holdtes i Niels Johansens hjem med Jens Larsen som taler [39]. Vi kender navnene på adskillige personer, i hvis hjem der blev holdt gudelige forsamlinger [40]. Foruden de to kendte lægprædikanter virkede også Jørgen Pedersen og Lars Henriksen aktivt som forkyndere.

Sognepræst Rasmus Aagaard i Farum-Værløse angav i en kirkelig indberetning 1854 det omtrentlige tidspunkt for Larsens og Johansens komme til sognet: »I Kirke-Værløse findes 2de mærkelige – saa kalde de dem selv! – hellige Missionærer eller Præster! – navnlig Smed Jens Larsen og Gartner Niels Johansen – ankomne til Kirke-Værløse for 1 a 2 Aar siden fra Tikøb og Søllerød Sogn . . . NJ flytter med det første til Søllerød« [41]. En ande npræst skrev samme år, at Jens Larsen blev kaldt for »Ypperstepræst i Kirke-Værløse« [42].

Johansen havde som så mange andre på den tid en overgang ventet, at Grundtvig, der så kraftigt var trådt op imod Rationalismen, skulle blive den selvskrevne leder for samtlige vakte kredse over hele landet. Men da han i 1837 kom med en meget overlegen og hånlige karakteristik af de gudelige forsamlingsfolk [43], begyndte mange inden for den

[38] Vkk. I. 161 ff.

[39] Jens Larsens mødelister i IMT. 1854 og 1855.

[40] P. G. Lindhardt: Fra Holbæk Amt. 1952. 5–28 og samme i Aar bog for Sorø Amt. 1953. 9–63.

[41] Fors. & Morm. 94.

[42] Fors. & Morm. 96.

[43] Nordisk Kirketidende. sp. 410 (1837).

mest pietistiske fløj af vækkelsesfolket at vende sig fra ham. Så skete der det, at J. C. Lindberg gennem sine forbindelser med held søgte at vinde, hvad vindes kunne i de vakte kredse. I 1850'erne søgte mange fra Kirkeværløse til Vartov for at høre Grundtvig og deltage i vennesamkomster inde i København. Karl Vinther fortæller i sin bog om »Menighedslivet«, at der var livlig kontakt mellem hans forældres hjem på Christianshavn og vækkelsesfolket i Kirkeværløse [44]. Jørgen Pedersen, Jens Larsen og Niels Johansen var mellem dem, og det varede ikke længe, før Niels Johansen blev så begejstret for Grundtvig og hans tilhængere, at han besluttede sig til at flytte til København i stedet for til Søllerød.

Omkring et par hundrede lægfolk sendte 17. december 1851 en adresse til Københavns præstekonvent med anmodning om hurtigt svar til »Hans Højærværdighed, Hr. Magister Hammerich« [45]. Adressefolkene foreholdt gejstligheden nødvendigheden af et kirkeligt oplysningsarbejde for at komme truende vranglærere til livs: »Ved Kætterildens Varme, fortryllede af det glimrende i den fremmede Ild og den blændende indbyrdes Kærlighed . . . spottes i fnysende Had Folkekirken med dens Præster. Man foreholder dem idelig, at Præsterne ikke have Samfund med Menigheden og forsømmer den. Ved alle disse Kunster skilles de bedaarede Ulykkelige fra Folkekirken« [46].

Det var navnlig mormonerne, der her tænkes på, og da »Foreningen til Luthersk Folkeoplysning« først var blevet en kendsgerning, varede det da heller ikke længe, før den gennem formanden udsendte et af ham selv forfattet skrift mod »de vantro Tossers Religion« [47]. Hammerich sikrede sig andre præsters medvirken, og lovede også, at lægfolk kunne føre ordet. Lægfolkene ville gerne tale fra oplysningsforeningens talerstol og deltage i drøftelser med præsterne; men de ville også selv drive mission og mente, at foreningen passende kunne antage og udsende en »Indenrigsmissionær«. Den rette mand hertil havde de også. Det var smeden fra Kirkeværløse [48].

[44] Vinther. 116 ff.

[45] DKT. 1852. sp. 81 og Hammerich: Et Levnedsløb 11. 123 og Vinther 67 ff.

[46] Vinther 69 ff.

[47] Fr. Hammerich: Kort Udsigt over Mormonernes Historie og Lære. København 1852.

[48] Indbydelsesskrift. 4 ff. J. Larsen: Et Par Ord o. s. v. 10 ff og Vinther 117 ff.

Den gejstlige magister var ikke særlig begejstret for dette lægmands-initiativ. Mission var ikke foreningens opgave. Som navnet angav stod den for oplysning. Mission derimod henhørte rettelig under Dansk Missions Selskab. Men da Hammerich også havde et ord at sige på dette sted, skulle han gerne forelægge sagen dér. DMS afviste med den begrundelse, at selskabet virkede for mission blandt hedninger i fjerne lande. Det hjemlige måtte andre tage sig af. Skønt J. Chr. Lindberg senere tog spørgsmålet op over for DMS, blev det ikke ændret ved stil-lingen [49].

Den aktive fløj af medlemmerne i oplysningsforeningen var ikke enig med formanden eller DMS. Jens Larsen holdt på, at han havde gud-dommeligt kald til at missionere, og at han derfor måtte gå ud i for-kyndergerningen. Niels Johansen støttede ham kraftigt, og en kreds af ligesindede lovede at give den missionerende smed økonomisk støtte. Skræderfamilien Vinther på Christianshavn var nok den, der ydede mest til foretagendet. Det var derfor lige til, at disse venner også var de første, der modtog en redegørelse for Jens Larsens missionsrejse først på året 1853. Rejsen gik til Hornsherred og lykkedes over al måde [50]. Ved dette første fremstød kom Jens Larsen også i nær kontakt med Forsamlingsfolkene på Midtsjælland, hvorved der banedes vej for stif-telsen af lægmændenes Indre Missions Forening. Men rejsen afslørede også, at hverken Jens Larsen eller et større antal vakte var synderligt henrykte for kirkens præster. Dette kom især frem i en meget døm-mende og belærende skrivelse til sognepræst Børresen i Kundby, der havde tilladt sig at sige nogle advarende ord mod lægprædikanten [51].

Hvor Jens Larsen kom frem, agiterede han ivrigt for oprettelsen af en støttekreds, der skulle stå bag hans missionsvirke. Det fandt ikke særlig grobund hos præsterne, men styrkede så meget desto mere læg-folkenes vilje til at realisere de nye planer. Niels Johansen var her af-gjort en af de ivrigste, måske den allerivrigste. Både i tale og skrift herhjemme og til nogle venner i Sverige og Norge agiterede han for oprettelsen af en missionsforening.

Gårdejer Peder Pedersen, Nyrup i Uggerløse sogn, havde allerede nogle år virket som forsamlingsleder og lægprædikant. Det blev derfor ham, der nærmest stod for arrangementet af et møde om sagen den 17. og 18. september 1853 i Ordrup ved Ringsted. Pedersens svoger,

[49] Indbydelsesskrivt. 5. 7 og 20.

[50] Et Par Ord 6 ff og Vinther 118 ff.

[51] Fors. & Morm. 89 ff. J. Larsens brev til pastor Børresen.

bomuldsvæver Peder Sørensen, der også var lægprædikant, skrev en sang i »Anledning af nogle kristelige Mænds Bestræbelser for sand Kristendoms Udbredelse i Danmark«. Det stiftende møde blev holdt hos gårdmand Peder Klausen i Ordrup. Peder Pedersen ledede både den opbyggelige indledning og de derpå følgende forhandlinger. Og det var oplagt, at han blev valgt til foreningens formand, da man omsider kom så langt. Mødet havde samlet særdeles god tilslutning fra gudelige forsamlinger rundt omkring fra. Forsamlingen i Kirkeværløse og omegn lod sig repræsentere ved så mange, som kunne få plads i en god vogn. Niels Johansen følte sig som selvskreven leder af denne gruppe, og da han i Ordrup til sin glæde mødte mange tidligere forsamlingsfolk fra Fyn, følte han sig rigtig hjemme. Det indtryk får man uvilkårligt ved at læse den redegørelse han fremsætter i sit skrift, hvor han stærkt fremhæver sin egen indsats i møderne og sin optræden som en slags rejsefører for sine venner på hjemrejsen efter vel udført dåd [52].

Jens Larsen var ikke til stede den første dag, da de forsamlede enedes om at stifte Indre Missions-Forening for Danmark og valgte Jens Larsen som foreningens første missionær, samt besluttede at udgive et månedsblad fra 1. januar 1854. Nogen egentlig bestyrelse blev ikke dannet, ligesom der heller ikke blev udpeget nogen mand til at redigere det påtænkte blad. Den følgende dag, som var en søndag, afholdtes flere møder. Her var Jens Larsen til stede, modtog valget og talte flere gange. Også Niels Johansen holdt en opbyggelig tale [53].

Stiftelsen af lægmændenes »Indenrigs Missions-Samfund« (Jens Larsens udtryk) vakte betydelig opsigt over hele landet. Her skal Indre Missions historie ikke skildres; den er udførligt behandlet af Blauenfeldt og P. Holt [54]. Men Niels Johansens betydning skal fremhæves, fordi den nok har været større end man hidtil har regnet med. Både i Dansk Kirketidende og i Indre Missions Tidende betonedes hans indsats, og selv lagde han ikke skjul på, at hans andel var betydelig. I 1857 skrev han efter et halvårsmøde: »Niels Johansen mente, det var hans Pligt at tale et Ord, dels fordi han ved Foreningens Stiftelse havde ivrigt deeltaget og derefter beskrevet det i 'Indbydelsesskrivt til en Missions-Forening for de tre nordiske Riger', og dels fordi han muelig var miskjendt« (Brb. 1857. 203 f).

[52] Indbydelsesskrivt. og DKT. 1853. sp. 742-44 og IMT. 1854. Nr. 1.

[53] Et Par Ord 10 ff og Indbydelsesskrivt. 14.

[54] L. Blauenfeldt: Den Indre Missions Historie og P. Holt: Kirkelig Fng. f. d. IM i Danmark.

Johansen havde talt om en Forening for hele Norden, havde også tænkt sig flere missionærer og vel også håbet på redaktørposten. Men han var blevet skuffet. Den stiftende forsamling ville kun høre tale om mission i Danmark og vovede kun at antage én missionær, og Peder Pedersen og Jens Larsen udnævnte Peder Sørensen til redaktør. Alligevel støttede Niels Johansen en tid lang kraftigt både Indre Missions-Foreningen og Jens Larsen, deltog nidkært i forsamlinger både i Kirkeværløse og andre steder, og den foretrukne missionær J. L. talte som før nævnt mindst 8 gange i Johansens hjem i Kirkeværløse [55].

1850'erne var »foreningerne«s gyldne tid. »Foreningen til luthersk Folkeoplysning« kom allerede frem i 1851. »Danske Forening« fulgte i 1852; »Indre Missions-Forening« i 1853, og godt et halvt år efter så »Foreningen for kirkelig Frihed i Sorø Amt« dagens lys. Officielt blev den stiftet ved et møde hos Lars Pedersen Møller i Skørpinge 4/4 1854; men formanden, bagermester C. Knudsen, Taarnemark, havde tyvstartet så tidligt som i februar [56]. Frihedsforeningen holdt vældige stævner, hvor ikke alene lægfolk troppede talstærkt op; men også præsterne, navnlig dem af grundtvigsk kulør, stod nærmest i kø for at komme i betragtning. I september 1854 var der møde hos gårdmand Christen Larsen, Vantinge Mark på Fyn, hvor L. P. Møller tilskynkede til dannelse af en Missions-Forening på Fyn. Den kom dog først i stand i december samme år hos Rasmus Jørgensen, Birkum Mark. Mads Rasmussen, Gæstev Mark, blev formand, og ledere af gudelege forsamlinger skulle indsamle bidrag til støtte for en missionær, som ikke blev valgt på selve mødet. Men da Johan Nielsen, N. J.s far kort efter modtog stillingen, har forsamlingen sikkert ved mødet haft netop ham i tanke. Så snart Niels Johansen hørte om den fynske forening, indsendte han omgående ansøgning om missionærposten. Men det var allerede for sent. Johansen bemærkede hertil: »Jeg tror det var et godt valg; han er vist meget bedre skikket dertil end hans Søn, der ogsaa havde tilbudt Foreningen sin Tjeneste« [57].

Altså en ny skuffelse for Niels Johansen. Men når andre stadig forbigik ham, så måtte han selv tage sagen i egne hænder. Han traf da to betydningsfulde beslutninger: Han ville være redaktør, og han ville flytte til København. Kunne Peder Sørensen redigere et blad, der udkom én gang om måneden, skulle Johansen vise, at han kunne redigere et, der kom dobbelt så tit.

[55] IMT. 1854 og 1855. J. Larsens mødelister.

[56] IKT. 1854. sp. 187 ff og sp. 264 ff.

[57] Brb. 1855. 31 og IMT. 1854. 86 og 1855. 7 f og 48 ff.

Det ser ud til, at Niels Johansen har haft forholdsvis let ved at komme i forbindelse med velstillede folk. Nu henvendte han sig til en assessor *Kjær* om støtte til sine bladplaner. Men da det omsider blev alvor, og første nummer af »*Brevbærer mellem Kristne til Oplysning og Forbindelse*« skulle udkomme den 1. april 1855, så var assessor *Kjær* forduftet. Imidlertid havde Niels Johansen skrevet og talt både i øst og vest, syd og nord, og kapret abonnenter til bladet. »Da imidlertid ALT var færdig til Trykning, der var talt saa meget derom, skrevet Breve af mig desangaaende om i Landet; da jeg havde nogle Subskribenter og torde gjøre *sikker Regning paa*, saa har jeg ikke villet opgive min engang fattede Tanke og Beslutning« (Brb. 1855. 8).

At nogle af dem, Johansen havde talt med, hørte til oplysningsforeningen er givet. Det ses bl.a. af navnene: H. Jørgensen, M. Engholm og H. H. Ivertsen. Senere meddeles, at bladet kan bestilles hos ham selv i Løngangsstræde 158, hos boghandler Iversen, Store Kjøbmagergade, og i øvrigt i enhver ordentlig boghandel og ethvert kongeligt postkontor i Danmark, Norge og Sverige. Han præsenterede sig selv og redaktionens opgave med unødig bredde. Ønsker Jens Larsen og Indre Missions-Forening god fremgang og vækst, og lover at ville beskæftige sig med både Søren Kierkegaard, Blædel, biskop Martensen og mange andre. Men førstepladsen er tilsikret den store og lærde skriftfortolker og bibeloversætter J. C. Lindberg, og så naturligvis N. F. S. Grundtvig »*Aandens ypperste Præst i Norden*«. Niels Johansen ønsker intet højere end at blive en »tro Tolk af Grundtvig, for mine Brødres og for Kristi Æres Skyld« (Brb. 1855. 19). Niels Johansen meddelte, at han benyttede enhver lejlighed til at høre Grundtvig. Han gik også til alters hos ham.

Brevbæreren ville helt stille sig i den »Hellige Aands Tjeneste« til oplysning og forbindelse mellem kristne både her i landet og i det øvrige Norden.

Selv om Johansen nu havde sluttet sig til Vartovkredsen, overværede han alligevel alle de andre sammenkomster, han kunne overkomme, både i oplysningsforeningen, frihedsforeningen, Indre Mission o. s. v. Bibelselskabets generalforsamling overværede han, og da Niels Pedersen Grunnet havde dannet sin egen Missionsforening i København, så måtte redaktøren naturligvis også lære den at kende.

Den kirkelige frihedsforening var nok den, der havde stærkest vind i sejlene, og Niels Johansen må derfor rose dens formand og omtale dens møder; specielt det berømte sommermøde i Sorø, hvor sognepræst Peter Christian Kierkegaard i al sin veltalenhed havde malet et ideal-

billede af kirkens fremtid [58]. Men endnu mere mageløs var dog Grundtvigs storladne syner. Det var noget andet end Søren Kierkegaards mørke tale. »Foraaret er en Overgangstid fra Vinter til Sommer. Allerede 2den Paaskedag hørte jeg Pastor Grundtvigs mærkelige Prædiken, som bevirkede en stor, hjertelig Bevægelse i Luthersk Forening samme Aften ved at tale derom... Det ville ikke længere være *enkelte*, som skulde vidne, men hele Menigheden. Alle hans Prædikener i disse Søndage har været Profetisk Tale, som har peget derhen« (Brb. 1855. 27 ff). Videre hed det, at lægmandsvækkelsen og den kirkelige vækkelse nu var ved at mødes i broderlig forståelse. »Flere Møder og Forsamlinger vidne herom, især dem, der ere foranlediget ved Foreningen for kirkelig Frihed som have bestaaet af kristelige Præster og kristelige Lægfolk, hvorfra de da baade med Mund og Pen havde søgt at klare Sandheden for hverandre... Bagermester Knudsen... havde i Vinter et Møde her i Kjøbenhavn, hvor jeg var med. Gamle Grundtvig var selv tilstede og holdt en Tale til Indledning, og han kommer ikke i saadanne Møder, uden hvor der er Noget for af høit Værd«.

Samme Knudsen havde ved et senere møde læst en redegørelse, han havde skrevet som svar på 10–12 spørgsmål fra nogle svenske præster om de kirkelige forhold i Danmark. Knudsens skrivelse skulle oplæses ved den Evangeliske Alliances verdensmøde i Paris (august 1855). Knudsens klargørelse var så kort, indholdsrig og kraftig »saa at bedre har vel ingen Lægmand skrevet siden Apostlerne skrev deres Breve« (Brb. 1855. 30). Niels Johansen aflagde efterhånden besøg hos de fleste præster i hovedstaden, og opdagede til sin store overraskelse, at gejstligheden var meget mere forstående, end han havde forestillet sig. Den ene efter den anden tegnede abonnement på Brevbæreren, der på kort tid nåede op på et par hundrede holdere.

Sandelig sangens tid var kommet og den åndelige sommer stod lige uden for døren. Der var kun en eneste virkelig mørk skygge i dette sollyse glansbillede: *Kierkegaard*. Se til, om ikke denne sære forfatter varslede et nærmende frygteligt uvejr! Hvad var meningen? Den nybagte redaktør måtte se at få rede på tingene. Johansen tog et bundt af de udkomne numre af Brevbæreren med sig og styrede modigt hen mod løvens hule i Skindergade 8. Men den mand, der i den senere tid var »bleven endeel kjendt« gennem sit flyveblad »Øieblikket« ville ikke diskutere religiøse spørgsmål med en ukendt bladsmører. Johan-

[58] DKT. 1854. sp. 546 ff og 1855. sp. 169 ff.

sen trak sig slukøret og fornærmet tilbage og gik hjem og skrev omgående i sit blad, at læserne skulle lade deres kritik over for Grundtvig afløse af kritik over for Søren Kierkegaard. Johansen anså Grundtvig for en »Kirkefader for den nordiske Kirke, og jeg troer, at Efterslægten vil kalde ham saa«. Men Kierkegaard? Hvad ville han? »Hvad ville han da vi skal? Naar han skriver »Øieblikket«, saa troede jeg da ogsaa, at det maatte være i et rigtigt Øieblik at gaae og tale med ham selv. Og jeg gik; men nei, han svarede, at han indlod sig aldrig med nogen om aandelige og gudelige Ting, og læste aldrig hvad Andre skrev. I det ny Testamente staaer jo rigtignok: værer altid rede til at aflægge Vidnesbyrd om det Haab, som er i Eder. Men da Kierkegaard jo ikke undertager sig selv naar han dømmer, saa kjender han maaske ikke disse Ord i Testamentet« (Brb. 1855. 54–56).

Det var i første halvdel af juni 1855, at Niels Johansen forsøgte at komme i samtale med Kierkegaard. Skønt det altså mislykkedes, gav det dog det resultat, at Johansen blev omtalt i Kierkegaards senere så berømte »Papirer«. Da Søren Kierkegaard læste de eksemplarer af Brevbæreren, som redaktøren havde foræret ham, irriteredes han ud over alle grænser af den naive og ukritiske beundring for Grundtvig og præstestanden, som her kom til orde. Derom kan læses følgende uddygelse: »Praktisk øvede i paa Embedsvegne at tælle Gæes og Ænder, Sviin og Faar, veed de ikke Andet end at tælle, Tallet er dem (Præsterne) Alt – og de ere Mænd, som ved Eed ere forpligtede paa det nye Testamente! Tallet er dem Alt, derom troer de Alt dreier sig. Naar en Lægmand som f. E. en vis Nils Johansen, der udgiver Noget, han kalder »Brevbæreren«, naar han lader trykke, at han har henvendt sig til mig og faaet Afslag: saa tæller formodentlig Geistligheden, at dette trækker fra for mig. Naar derpaa samme N. Johansen henvender sig til en af Cleresiets Creaturer, hvilke bedre forstaae sig paa Tallet, bliver han (maaskee nu af een Grund mere) ganske anderledes modtaget, hvad man kan læse i »Brevbæreren« [59].

I Brevbærerens dobbeltnummer for 5. august 1855 skriver en kristelig kvinde under mærket »E. F.« om det såkaldte Haderslev-Røre, foranlediget ved lærer Mogens Sommers talrigt besøgte forsamlinger, hvor han vakte en voldsom opsigt ved behændig brug af Kierkegaards artikler i »Øieblikket«. Niels Johansen havde næret nogen betænkelighed ved at optage artiklen, og han forsynede den med både en forskrift

[59] Pap. XI. 3. B. 157. 258. Se ogsaa Kierkegaardiana 1971. »Kierkegaard og Fng. af Kristne«.

og en efterskrift, hvor han med hævet pegefinger advarede mod at tro alt for godt om Søren Kierkegaard, men hellere tage så meget desto mere hensyn til Grundtvig og hans anskuelse. Dette får en anden kvinde til i et følgende nummer at skrive: »Derpaa viser De hende hvad Kristendom er. Først og fremmest maa jeg udbryde af min Sjæls hele Fylde: Gud være lovet, at jeg er en Grundtvig-Lindbergianer« (Brb. 1855. 89 ff).

En klejnsmed ved navn R. Christoffersen havde ved en anledning i oplysningsforeningen talt med Johansen om en »Forening af Kristne«. Det fængede straks hos redaktøren, og da klejnsmeden videre fortalte, at han til et sådant formål kunne stille en passende lejlighed til disposition, så fór Johansen straks i blækkuset. Redaktøren vidste, at pastor K. E. Møhl i Ølstykke [60], havde haft planer om at få en art forening dannet, hvis opgave det skulle være at holde daglige gudstjenester i København. Planerne mødte modstand, og præsten havde da henvendt sig til et engelsk missionsselskab om økonomisk støtte. Muligvis er det sket gennem den fhv. chargé d'affaires Peter Browne, der nu boede i London. Denne havde så i den anledning skrevet til Johansen. Niels Johansen fortalte nu herom i sit blad, og skrev, at han skulle hilse pastor Møhl og sige, at han ikke kunne forvente støtte fra England. Redaktøren sluttede med at meddele læserne: »Næste Gang haaber jeg at kunne fortsætte denne Sag og meddele et Forslag til en daglig Guds-tjeneste i Kjøbenhavn, men rigtignok paa en anden Maade, nemlig af Kristne for Kristne« (Brb. 1855. 99 ff).

Den 16. september fulgte så i bladet en »INDBYDELSE TIL EN FORENING AF KRISTNE I KJØBENHAVN«. »Ved at læse i Apostlernes Gjerninger (får man at vide), at den kristne Kirke som den begyndte – nærmest Kilden flyder dens Væld dog renest – var kuns en *Forening*«. Johansen fandt at de første kristne måtte være det rette eksempel for alle tiders kristne. Dengang havde de alle ét hjerte og ét sind og delte alt med hverandre. Et fællesskab med Det ny Testamente som forbillede – uden ydre organisation, uden præsteskab og kirkebøger – måtte være det helt rigtige. Og det indbød Johansen nu til. Foreningens samlingssted skulle være et rummeligt hjem, centralt beliggende, åbent for alle, så enhver kristen kunne komme og gå som han ville. Johansen og hans kone ville være vært og værtinde, og hans bibliotek og hans samling af kristelige blade skulle stå til fri afbenyttelse. Papir og skrivemateriale skulle være fremlagt, så de besøgende

[60] Elvius. 1177. (Danmarks Præstehistorie i Aarene 1869-1884).

kunne sidde og skrive i ro og fred, eller samtale utvunget med ligesindede kristne om religiøse emner. Foreningen skulle ikke have nogen bestyrelse, kun en leder og en kasserer, det var tilstrækkeligt. Brevbæreren skulle være foreningens organ, og her ville blive kvitteret for alle gaver – og for det beskedne kontingent på 16 skilling om måneden, som medlemmerne nok måtte kunne afse.

Den daglige gudstjeneste skulle bestå i åben og fri samtale, vidnesbyrd eller bøn, som enhver følte sig tilskyndet til. Der skulle ikke være tvang eller trang af nogen art; men ville man have oplysende foredrag, så kunne det let ordnes. Alt skulle ske i kærlighed. Foreningen skulle nærmest være en familie, samlingsstedet et hjem, et »Betania«, som i ny Testamente, hvor Jesus Kristus var hædersgæst. »Til Medlemmer af denne Forening, der kun er Kirken selv, der reiser sig af Støvet og ryster det af sig, bedes enhver Mand og Qvinde, ung eller gammel, at tegne sig uden Hensyn til om han eller hun bidrager eller ikke. De har kun til Foreningen at medbringe et Hjertelag, som er enigt med Jesus og hans Apostle, som vil følge dem og vil enes med Enhver, som vil den Vei, da er vi Medlemmer«.

Dette højst mærkelige foretagende kom så hurtigt i bevægelse, at det var en kendsgerning, endnu før bladet udkom. Netop som redaktøren er ved at gøre bladet færdigt, kan han udfylde en lille ledig plads på sidste side, hvori han meddelte: »Medens Bladet trykkes har jeg af en Huuseier faaet Tilbud om en Stue til Foreningen, et stort Værelse med stor Entree. Det er omtrent midtveis i Byen; i 14 Dage vil han vente, hvis vi kunde faae en bedre Leilighed. Herr *Knudsen*, som herefter udgiver et nyt Blad, har lovet at tegne sig som Medlem af Foreningen og bidrage til den. Indtegning til Foreningen kan sendes paa en lille Seddel eller mundtlig til mig, Løngangsstræde 158«. Samtidig oplyses, at cand. theol. *P. Chr. Zahle* tilbyder at holde gratis foredrag for Foreningens medlemmer. I næste nummer af Brevbæreren kan Johansen på side 122 meddele: »En kristelig Forening er altsaa tilstede... og der er ogsaa tegnet Nogle, endog 3 Mile herfra Byen imod Helsingør, og mange har bevidnet at det var dem kjær og lovet at hjælpe til«. På side 144 hedder det: »'Foreningen for Kristne' tæller endnu kuns faa indtegnede Medlemmer, men idag Søndag (14. oktober) vil Sagen atter blive forhandlet i Foreningen for Luthersk Folkeoplysning«.

At der var en hel del af Johansens bekendte, der stillede sig noget skeptisk over for hans foretagende og udtalte deres tvivl om hans evner og økonomiske formåen, kan ikke undre. Niels Johansen skrev som svar på en række anklager: »Det, at jeg er fattig, skylder bort og har Nød

med at slaa mig igjennem, komme ud med Bladet, maa foruden arbejde for mig og for mines Nødtørftighed, – det er ikke alene en *ærlig Sag*, jeg vil være bekjend men det er tillige for mig en *god Sag*, der i dette Halvaar har lært mig bedre at kjende Venner, for den, der hjælper i Nød, hjælper to Gange... Saa vil jeg da bede Enhver, som vil være Ven af de Helliges Samfund, og som jeg derfor tør regne for mine Venner, bede at de for Guds Skyld... *vil hjælpe denne Brevbærer om mellem Kristne, som den er bestemt for*... Og nu denne *Forening for Kristne*... Hjælper ogsaa til hvad I kan, at den kan komme istand, ... »det er kun Kirken der reiser sig og ryster Støvet af sig« (Brb. 1855. 120 ff). Johansens egentlige mening med foreningen var at danne en slags »Elite-Menighed«, der som kirke skulle rejse sig af støvet og ryste det af sig. Han drømte således den gamle drøm om »den *rene* menighed«, befriet fra al urenhed og tvang. Men det kneb for redaktøren, når han skulle forklare, hvad han mente. Han prøvede på at forsvare sig ved at skrive: »Naar Brevbæreren saa stærkt har baaret Farve af hvad man kalder Grundtvigianismen, da er det fordi dens Udgiver altid saa gjerne har villet, hvad vi trænger til, Forbindelse med baade Lærd og Læg, Præster i Statskirken og Folket, de Troende af dem; og at kunne det, dertil har jeg havt bedre Leilighed end mange Andre. Jeg har nemlig saatiidt havt stor Opbyggelse af Grundtvigs Prædiken og Psalmer – ja selv hans Danskhed« (Brb. 1855, 172).

Redaktøren indså dog snart, at det ville være besværligt at favorisere Grundtvig, samtidig med at han søgte at hverve abonnenter både i de stærkt pietistiske forsamlinger, hos N. P. Grunnets tilhængere og tillige hos løsgængere, og nu også hos folk, der sympatiserede med Søren Kierkegaard. Foreningens og Brevbærerens interesser kom således i konflikt med hinanden, og da det for Johansen var livet om at gøre at bevare bladet, så måtte han nødtvunget lægge afstand mellem sig og alt det, der var præget af Grundtvig. Dette skete i flere tempi. Skomager Hans Jørgensen, som hidtil havde støttet både Indre Missionsforeningen og oplysningsforeningen, og havde forsynet Brevbæreren med et langstrakt foredrag: »Betragtninger over det evige Liv«, som Johansen havde haft megen opbyggelse af, blev efterhånden skubbet helt ud af bladet, og artiklerne sluttede brat, fordi deres indhold var overflødigt (Brb. 1855. 35 ff. og 139; 1856. 154 og 1857. 27).

I Indre Missionsforeningen blev der splid på spørgsmålet om Jens Larsens ordination. Da Peder Sørensen var imod, blev han afsat som redaktør af Indre Missions-Tidende, men startede sit eget blad 1/1 1856. Det fik navnet: »Sendebudet«. En lærd herre, der var en ven

af missionen, fremkom med den tanke, at de tre små kristelige blade burde sammensluttet. Johansen reagerede omgående: »Skal vi tre Smaafolk (Redaktører), som jo helst vil skrive for de Smaae, ikke slaae, som man siger, vore Pjalter sammen, forene os om at udgive blot *eet Blad* istedetfor tre. Bladets Titel kan vi jo nok blive enige om« (Brb. 1856. 23 f). Men naturligvis ville hverken Jens Larsen eller Peder Sørensen gå med hertil.

Efterhånden som Johansen mødte større og større modstand fra tidligere venner, nærmer han sig mere og mere til Kierkegaard. Han var blevet klar over, at stadig flere og flere hældede til Søren Kierkegaard. Ved dennes begravelse på Assistent kirkegård den 18. november 1855 var der et tusindtalligt følge, og overalt talte man om den stærke »Kirkestormer«. Johansen, der var meget let påvirkelig, kom nu mere under C. Knudsens indflydelse. Og ligesom N. P. Grunnet gennem Knudsens påvirkning blev kierkegaardianer, blev Johansen også Kierkegaards discipel. Han indså efter læsningen af »*Til Selvprøvelse*, Samtiden anbefalet« og efter at have overværet nogle af professor Rasmus Nielsens forelæsninger om Kierkegaards forfatterskab, at han havde ladet sig vildlede af Grundtvig og hans folk. Men nu skulle det være slut. Han vendte sig harmdirrende mod de grundtvigske præster og udslyngede: »Skammen skal I bære for at dette Vidne staaer ubekjendt, ubenyttet og maaskee stærkt fordreiet i vor Herres Menighed endnu . . . Skylden skal I bære . . . I har fortiet, fortonet, tilsløret den Sandhed I saa let kunne bringe frem« (Brb. 1856. 38 ff). Videre hed det »Kjære Venner! jeg føler dybt at det er en ny Opvækkelsens Tid, hvori vi leve. Dette er det Veir, som gaaer over Landene. Men vi som sige at det er længe siden, mange Aar siden jeg blev opvakt, omvendt og Troende, vi maa vide det er ikke nok. Vi maa opvækkes paany« (Brb. 1856. 39).

»Det skal altid bedrøve mig meget, at jeg ikke har kjendt denne Mand (Søren Kierkegaard) og hans Skrifter før, og nu iler jeg med at gjøre godt igjen, hvad jeg kan, for om muligt dog at standse Nogle af dem, som ere paa Veie til at fordømme og forkaste, uden egentlig at vide, hvad de gjøre« (Brb. 1856. 39 ff).

Nogle år senere beskrev han sin egen åndelige udvikling således: »Jeg har kunnet gribes af det *Stærkeste* i min Samtid: Først af 'den fyenske Opvækkelse', derpaa af *Grundtvig-Lindberg*, og endelig af *Søren Kierkegaard*, navnlig hans Indsigelse mod den almindelige of-fentlige Gudsdyrkelse: '*Officiel Christendom*', især '*Øieblikket*' Nr. 1-9« [61].

[61] Samtiden. 1864. sp. 4-5.

For at give læserne et gunstigt indtryk af Søren Kierkegaards forfatterskab, tog Johansen et uddrag af »Til Selvprøvelse«, og indledte det med at skrive: »*Det bedste er ikke for godt*. Det ligger mig paa Hjerte (tro mig hvem der vil) at byde mine Læsere det Bedste. Vi er ei kaldet til at forsvare S. Kierkegaard i Et og Alt, eller til at afgjøre med nogen anden om han har Ret eller Uret, derpaa kommer det ikke an . . . Nu vel da, saa vil vi Ingen foragte, forkaste, hvad enten han hedder Jacob, Søren eller selv ikke engang den eller dem, der kaldes Kjætter, Belsebub o. s. v. for det kaldte man vor Herre og Frelser selv. – Altsaa . . . » Og derpå fulgte nu et længere citat fra side 9 til 14 af »Til Selvprøvelse« (Brb. 1856. 37–45). Det må indrømmes, at det så absolut hører til noget af det »Bedste«, Kierkegaard har skrevet, og derfor var velegnet til at give læserne lyst til mere fra samme forfatter.

Niels Johansens faderlige ven fra Fyn, Rasmus Jørgensen, Birkum Mark, kom i et brev ind på striden mellem Grundtvig og dennes modstandere, og besværer sig ove den megen strid og indbyrdes uenighed. Redaktøren følte sig lidt i klemme og forsøgte at komme om ved det med et formaningsord: »Kives ikke paa Veien«. Det slutter med nogle bibelord, der vel skulle tjene til at vise ligheden mellem »Foreningen af Kristne«, og den ældste kristne menighed, for det væld der er nærmest kilden, er også det reneste. Den første menighed, hvorom Ap. Gern. 4:32 fortæller om, er Johansens ideal og myndighed: »Men nu ønsker jeg, at du . . . ikke vil foragte mine ringe Ord, men læse dem, som bedst i *Lighed* med den Menighed som havde eet Hjerte og een Sjæl, og som vare daglig sammen i Husene og brød Brødet med hverandre« (Brb. 1856. 55–58. Se også s. 136 ff).

Niels Johansen ville nødig træde alt for skarpt op mod sine tidligere venner; men på den anden side havde netop Kierkegaards »Øieblikket« hos de mest radikale forsamlingsfolk vakt den gamle modvilje mod præsterne til live. Tydeligst viste dette sig hos C. Knudsen, Lars Pedersen Møller, Hans Jørgen Hansen og hos Johansen selv. Det kom klart frem, da pastor F. E. Boisen i sit blad »Budstikken« havde beklaget sig over, at Kierkegaard var for hård og uretfærdig, når han skar alle præster over en kam. Johansen svarede med at anføre noget af det værste og stærkeste Kierkegaard havde skrevet herom i »Øieblikket« nr. 7. »Naturligvis gives i Præstestanden ikke en eneste Ærlig« [62].

Hermed havde redaktøren brændt alle broer bag sig. Afgjort havde han nu stillet sig på Søren Kierkegaards side, og her blev han stående

[62] Brb. 1856. 69–76. Om F. E. Boisen, se Elvius. 903.

resten af sit liv. Hver gang nogen skulle have svar, så svarede han med skjult eller åben henvisning til Kierkegaard. Til sognepræst Møhl, som ellers virkede meget sympatisk, skrev han nu: »Hæleren er ligesaa god som Stjæleren; hvor stjaalne Varer findes, der findes Tyven... Vee os da, saa meget mere, om vi med alle vore Gaver og skønne Individualiteter, begavede troende Præstemænd, dog ere Hælere til den falske Gudstjeneste, da er det langt bedre slet ingen at have end en falsk«. Omtrent samtidig kom Lars Pedersen Møller med et ubehersket angreb på gejstlighed og statskirke (Brb. 1856. 81. 85 og 90). Og da Fr. Hammerich havde holdt en række kirkehistoriske forelæsninger, var Johansen meget utilfreds hermed: »for Kierkegaard maatte for enhver Priis ikke faa Ret« (Brb. 1856. 96).

Ligesom redaktøren, da han var »en tro Tolk af Grundtvig«, lod sit ordvalg farve af Grundtvigs sprog, således benyttede han nu Søren Kierkegaards skarpeste og skrappeste udtryk fra »Øieblikket« og slyngede lige ud: »Hvad Satan har vi da Præsterne til?« og »Det var Satans« (Brb. 1856. 100; 1857. 135 og 1858. 138).

Da sognepræst G. A. Lammers i Skien udtrådte af den norske statskirke efter at have læst »Øieblikket«, skrev Niels Johansen meget uforligt herom og hævdede, at det var rigtig gjort af ham, for en statskirke kan ikke være Kristi kirke, da den ikke ligner ham (Brb. 1856. 154–161. (og 1856. 137)). Det er også Johansen en fryd at kunne meddele sine læsere, at i hans kære Vantinge på Fyn havde forsamlingsfolket med væver Rasmus Knudsen i spidsen sagt farvel til sognepræst og kirke og havde holdt nadver i privat hjem. Dette skridt var taget efter, at de havde læst Kierkegaards »Indøvelse i Christendom« (Brb. 1856. 173 ff). I Ting-Jellinge havde »Øieblikket« ligeledes bevirket udtrædelse af statskirken (Brb. 1856. 193). Også andre steder gik det rask med at melde sig ud af den officielle kirke.

Det ser ud som om Brevbæreren gennem Johansens skrivelser har henledt forsamlingsfolkets opmærksomhed på Søren Kierkegaards skrifter. Og for at gøre det særlig kraftigt virkende medtog han mange og lange stykker fra andet oplag af »Indøvelse i Christendom« [63]. Artiklerne begyndte den 8. august 1856 og fyldte 23 sider. Der er ikke væsentlige vidnesbyrd om, at vækkelsesfolket havde kendskab til Søren Kierkegaard før »Sandhedsvidnefejden« i 1854 og »Øieblikket« i 1855; men det er hævet over al tvivl, at Brevbærerens uddrag af »Indøvelse« har betydet meget for de vakte. Særlig i første del af dette skrift

[63] Kierkegaards »Indøvelse i Christendom« udkom 1851. Den 16. maj 1855 kom 2. oplag.

mødte de en personlig og inderlig vækkelsesforkyndelse, som i høj grad måtte tiltale dem og virke som forstærket genklang af gamle evangeliske toner. Og på denne måde blev de interesseret i at læse mere af, hvad Kierkegaard havde skrevet. Selv stræbte Niels Johansen nu af bedste evne efter at blive en dygtig Kierkegaardianer. Han læste Kierkegaards skrifter og overværede forelæsninger om Søren Kierkegaards forfatterskab, holdt af professor Rasmus Nielsen. Og han opfordrede læserne til at følge hans eksempel. For at give Brevbærerens læsere et godt og klart indtryk af, hvad Kierkegaard mente med begreberne: »Det Æsthetiske og det Ethiske i Forhold til det Religøse«, fik han endogså professoren til at give en skriftlig fremstilling til offentliggørelse i bladet. Dog nævnes intet om, hvem forfatteren er [64].

Meget tyder på, at der var en del læsere, som har haft den opfattelse, at Johansens idé om »Foreningen af Kristne« ikke rigtig kunne forliges med hans tilslutning til Kierkegaard. I den anledning skrev han: »Kierkegaard er ogsaa lastet... fordi han altid har sagt, at det kom an paa den *Enkelte*... som om han foragtede »De helliges Samfund«. medens dog at naar hver Enkelt var selvstændig med sin Frelser uden alt Menneskehensyn eller Støtte dertil – saa blev det det bedste Samfund« (Brb. 1856. 183). Johansen syntes at have lagt sine møder og sammenkomster så tæt op af den form, som blev brugt i »de gudelike forsamlinger« og i »Indre Mission«s møder, og søgt at gøre dem frie som i »oplysningsforeningen«. Han blev stadig ved at komme i de nævnte kredse, ligesom han også nu og da indfandt sig hos Grunnets folk, og overalt søgte han at vinde tilhængere til sin egen forening og holdere til Brevbæreren.

Da den kendte redaktør af »Dannevirke« i Haderslev, Peter Christian Koch flyttede til København i maj 1856, fik Johansen snart forbindelse med ham og knyttede ham til sin egen kreds. P. Chr. Koch begyndte 1. januar 1857 at udgive søndagsbladet »Øresund«. Johansen anbefalede det varmt, fordi det tonede rent flag; d. v. s. det stillede sig på Kierkegaards side mod kirke og gejstlighed (Brb. 1856. 334). Men sådanne blade havde ikke de gunstigste kår at leve under. Bagermester C. Knudsen kunne kun holde sit blad »Vore Ordførere« gående et års tid, så var det færdig. Grunden var at Knudsen betragtede Statskirken som: »dette Babel af uchristelig Forvirring, dette Ægypten hvori Guds Børn var nedværdigede i Trældom... og Theologien som skabt af Fanden og Paven« (Brb. 1857. 4).

[64] Brb. 1856. 242–44. Først i 1873 røber N. J., at Rasmus Nielsen var forfatter til artiklen. »Indlæg i Arbeidersagen«. 6.

Året 1857 syntes at have været et strengt kriseår for Niels Johansen. Det kneb forfærdeligt med at holde gang i »Foreningen af Kristne« og i Brevbæreren. Johansen mødte modstand fra så mange sider, at han reagerede voldsomt: »Jeg slaar i mit Papiir – da jeg ingen Prædikestol har – og siger, saa det dog ogsaa høres: »*Saadan er det*« (Brb. 1857. 52). Årsagen til hans vrede var al den blæst, der stod om Peter Christian Kierkegaards bispevielse, og de mange eksempler på, at *Statskirken* stadig blev betragtet som Kristi kirke, skønt Søren Kierkegaard tydeligt havde sagt, at enhver, der undlod at deltage i den officielle kirkes Gudstjeneste, som den er nu, havde en stor skyld mindre på sin samvittighed. Ak, præsterne, »Statens lønnede Embedsmænd«, tænkte kun på pengene og det gode levebrød. Men også Johansen selv måtte tænke på pengene. Bogtrykkeren skulle have løn for sit arbejde, og redaktøren havde ikke altid noget at betale med; derfor optog han en længere artikel af tjenestekarl Niels Jensen, som så til gengæld betalte det pågældende nummer (8) af bladet. Artiklen, der beslaglagde samtlige 16 sider, hed: »Ingen kan tjene to Herrer!« Johansen måtte høre for sin disposition, og forsvarede sig i nr. 9 med, at det var den eneste måde Niels Jensen kunne få sin artikel udbredt på, og så hjalp det jo også lidt på den mildest talt næsten håbløse økonomi, hvorfor der gøres rede på siderne 91–96. Redaktøren har betroet sig til en Hr. Thommesen, som så gennem Brevbæreren tilbyder at understøtte Johansen med 2 Rd. om året, og opfordrer andre til også at give den betrængte mand og hans familie en skærv. Johansen bekender åbent: »Fra flere gl. Venner omkring i Landet har jeg modtaget Hjælp, ogsaa fra nye heri Hovedstaden, men det har ikke kunnet frie mig fra Nød og Bekymring, især Familien vedk. der dog nok skulle være saa. *Styrelsen* af Gud har ofte viist mig, at naar Nøden var størst, var Hjælpen nærmest, og saa er jeg jo sat til at erfare. – Men det er som Thommesen siger... »der skal noget *vist* til for Bladets Trykning, det er en Verdslighed som ikke kan undgaaes, saafremt det skal udkomme; medens der for mig selv altid er den Udgang: »naar man ikke kan leve længer kan man døe«... »Længe har jeg ventet og undret mig over, at ikke een eller flere følte sig tiltalt ved Brevbæreren til at sige til mig: »Kjære Broder, din Strid er ogsaa vor Strid, kom lad os hjælpe dig at bære Byrden«, eller spurgt: »hvorledes har du det, kan du komme ud af det uden min (vor) Hjælp«. Men jeg har tiet – jeg er sat til at erfare – indtil Thommesens Forslag bryder frem.«

I det følgende nummer meddelte redaktøren på side 101, at Brevbæreren havde ca. 250 abonnenter, og at gælden til bogtrykkeren ikke

var værre end at den kunne rettes op. Opfordringen til at hjælpe den mand, der som han selv siger, af »Styrelsen er sat til at erfare« var ikke forgæves. A. Pedrin i Fredensborg sendte 15 Rd. og tilbød yderligere en årlig understøttelse på 10 Rd. [65]. Pedrin der meget snart blev en af Johansens bedste støtter og medarbejdere, fik også sin svigermor, kommandørinde Bodenhoff og sin svigerinde, frk. Bodenhoff, til årlig at yde Johansen henholdsvis 10 og 5 Rd., og flere andre både navngivne og anonyme træder hjælpende til. Dertil kom, at musikforlægger og komponist Emil Hornemann (1809–1870) hjalp Niels Johansen på forskellig måde. Han gav ham en tid gratis lejlighed i sin ejendom på Frederiksberg, og han bekostede også et lånebibliotek af en del Kierkegaardskrifter (Brb. 1857. 248 og 264. (Den lille Salmonsens V. 1838 s. 637)).

Pedrin sender sammen med sit første støttebidrag et længere indlæg bestemt for Brevbæreren. Det er formet som et brev, dateret 15. juni, og optaget i bladets dobbeltnummer den 25. august 1857. Til indledning takker han Johansen for det udmærkede blad Brevbæreren, og så følger en længere redegørelse for, hvad Søren Kierkegaard har betydet og stadig betyder for Pedrin. Og det hed bl. a.: »Kan ikke K(ierkegaard)s Ord ængste Sjælen op af dens Tryghed, vække Evighedens Alvor i vort Hjerte... da kan Ingen det ved menneskelig Ord.«

Den 11. september meddelte Johansen: »I disse Dage oprettes et Laanebibliotek her i Byen af S. Kierkegaards Skrifter, for dem, som ikke have Raad til at købe, eller først vil kjende dem. Foreløbig bestaaer det af:

11 Exemplarer af »Øieblikket«, hvortil er føiet de to Smaaskrifter:

»Dette skal siges, saa være det da sagt« og

»Hvad Christus dømmer om officiel Christendom«

11 »Til Selvprøvelse, Samtiden anbefalet«

10 »Indøvelse i Christendom«, godt indbundne«

(Brb. 1857. 184).

Den 17. oktober 1857 havde Indre Mission indbudt til møde i Kværkeby ved Ringsted. I forbindelse med dette møde samledes en kreds af særlig indbudte til en fortrolig forhandling om MENIGHEDSLIV. Cand. theol. P. Chr. Zahle havde udsendt et lille skrift: »Om Huusmenigheder i Folkekirken« og med dette som grundlag for en drøftelse, gav han til indledning sit personlige indlæg. Niels Johansen, som var

[65] Andreas Daniel Pedrin (1823–1891) var søn af konditor i København André Pedrin.

med ved denne anledning, skrev, at der kom ikke noget særligt ud af drøftelserne, skønt emnet var brændende i vide kredse. Da det for Niels Johansen var af vital betydning, fordi »Foreningen af Kristne« jo netop skulle være eller blive den ideelle menighed, så har han formået en person, der betegner sig som »e«, til at skrive nogle artikler til Brevbæreren om »Menighedsliv«. Hvem der skjuler sig i dette »e«, blev ikke oplyst, men jeg mener, at det må være P. Chr. Zahle. Det hed til indledning: »Forsaavidt der allerede bestaaer et Slags Menighedsliv iblandt os, saa er det dog ikke saa fuldkomment, at det jo ikke kunne blive fuldkomnere . . . saa rent og helligt, som det efter evangelisk og apostolisk Anviisning og Advarsel kan blive« (Brb. 1858. 26 ff).

Da Pedrin blev draget ind i »Foreningen af Kristne«, følte han det som noget ganske forunderligt og skrev betaget om dette »sande Menighedsliv: Broderkjærlighedens Samfund... Vi ville komme sammen i Husene og dér, som de første Christne, frie for profane Blikke bryde Brødet og nyde Maaltidet med Fryd og i Hjertets Enfoldighed«... Men sligt tåler de gejstlige ikke. »De see med hadefulde Blikke ned paa os Lægfolk, forbitret over, Intet at kunne svare os, ei at kunne gjendrive vore simple, sande Ord. De skele til vore Forsamlinger, som ved Guds Barmhjertighed frelse mange af de Sjæle, som deres Utroskab har givet til Priis for Mørke og aandelig Død« (Brb. 1857. 228).

Andreas Daniel Pedrin havde efter studentereksamen tænkt sig at studere teologi. Det opgav han imidlertid efter at have læst Søren Kierkegaards »Øieblikket«. I stedet for fordybende han sig nu i et ensidigt Kierkegaard-studium. Han blev henrykt, da han nu hos Niels Johansen, P. Chr. Koch med flere kunne få lejlighed til at udvikle de mærkelige tanker, der efterhånden tog form hos ham angående »Christendom og Menighedsliv«. Han lagde beslag på mere og mere af pladsen i Brevbæreren, og da han vel også inden længe blev den, der ydede flest penge til foretagendet, blev redaktøren til sidst fuldstændig afhængig af ham.

Niels Johansen hævdede, at hans mål ene og alene var: »Saavidt mueligt *uafhængigt, selvstændigt* – hjulpet til ved Søren Kierkegaard – kun at se paa det nye Testamentes Christendom« (Brb. 1857. 102). Men nu blev det Pedrin, der overtog denne opgave. Han citerede Kierkegaard i tide og utide, og dikterede hvorledes han skulle opfattes: »Er ikke Christendommen gjenfødt i vore Dage derved, at vi ere blevne os bevidste, at Inderligheden i den Enkelte er Sandheden, at Christendommen er den seierige Inderlighed, der vækker Selvbekymring i den Enkelte, den Selvbekymring, der uendelig giver ham Andet

at tænke paa end de ydre Former« (Brb. 1858. 32). Senere hed det: »S. Kierkegaard har ene formaaet at gennemskue den saakaldte Kirkes Bedragerier – det Navn, som var skrevet paa Skjøgens Pande – ved den Helligaands Underviisning i det nye Testamente, henviist os til det eneste Ufeilbarlige, hvortil den Enkelte har at holde sig« (Brb. 1858. 107).

Den gamle Lars Møller gav ogsaa sit besyv med: »Staten og Præstecompagniet har ranet det Hellige. Nemlig Herrens Daab og Nadver, som kun alene er givet til Guds Børn« (Brb. 1858. 118).

Det er derfor ikke så underligt – efter disse skriverier – at der kun fremkom den ene artikel om »Menighedsliv« skrevet af »e«. For hvis »e« var den samme, som den, der havde skrevet om »Huusmenigheder i Folkekirken«, så har Pedrin sikkert bremset ham. Efter hans – og de andre radikale »Enkelte«s opfattelse skulle der end ikke kunne tales om »Menighed« i relation til et så belastet begreb som »Folkekirken«.

Havde 1857 i mange henseender været et svært og tungt år for Niels Johansen, så er det dog, som om han ranker sig noget i 1858. Han følte sig som en enfoldig vismand, der lig Sokrates og Søren Kierkegaard slentrede om i byens gader for at give sig i snak med hvem som helst om religiøse emner: »Paa mine Vandringer i Hovedstaden har jeg ogsaa tjent noget som Missionair, til »Oplysning og Forbindelse« ved Samtaler eller har faaet at føle rasende Angreb af ufornuftige selvvisse Folk, der, om end med andre Ord skrige det samme som i Apostlernes Dage: Tag saadan een bort af Jorden, det er ikke engang sømmeligt, at han skal leve« (Brb. 1858. 145). Der var selvfølgelig mange, der ikke forstod Johansen og mange, som kritiserede ham og var forarget over, at han ikke ved kropsligt arbejde sørgede for udkommet til sig og sine. Nogle venner råder ham derfor til at genoptage sit havearbejde. Herom skrev han: »Kan dette tage Forargelsen bort, da har jeg i de sidste Maaneder opofret mig med Travlhed i denne Gjerning hver Dag – Søndag og Søgnedage – og af den grund ikke havt Tid eller Penge til Bladets Udgivelse« (Brb. 1858. 124).

Disse oplysninger skulle tjene til undskyldning for uregelmæssigheder i bladets udsendelse. Nummer 9 var dateret 24. maj; nummer 10 den 1. august og numrene 11–12 kom som dobbeltnummer den 28. august. Dobbeltnummerets sene datering kunne ogsaa skyldes, at der skete så meget netop i denne sommermåned, som han absolut måtte have med i Brevbæreren.

Mogens Abraham Sommer var kommet til København og holdt stormøder, der samlede i hundredevis af tilhørere. Hans taler var »som

om S. Kierkegaards »Øieblikket havde taget sig Kjød og Blod paa og satte sig nu i Gang for at forfærde Præsterne« (Brb. 1858. 133). Den svenske sangevangelist Oscar Ahnfelt, og den norske pastor G. A. Lammers kom også på besøg og holdt massemøder. N. P. Grunnet ivrede nidkært for sin »Frikirke« både gennem taler og gennem sit blad: »En Røst i Ørken«. Og dertil kom, at *Metodisterne* nu også var kommet til landet, og begyndte officiel virksomhed ved to gudstjenester søndag den 8. august ved pastor Christian Willerup. Og alt dette måtte Johansen nødvendigvis skrive om.

Var der stort åndeligt røre i hovedstaden, så var der også bevægelse ude på landet. Indre Missions forening led under indre stridigheder og megen splittelse. Peder Sørensen angreb missionær Jens Larsen i sit blad »Sendebudet«. Lars Pedersen Møller dannede sin egen menighed. Missionens formand, Peder Pedersen gjorde ligeså [66]. Resultatet blev, at nogle behjertede lægfolk opfordrede sognepræst C. F. Rønne til at tage mod formandsposten. Det gjorde han, og dermed var lægmændenes missionsforening på vej hen mod den »Kirkelige Forening for den Indre Mission i Danmark«, som blev virkelighed ved pastor Vilhelm Bechs indgriben i september 1861.

Brevbæreren sluttede årgang 1858 med at slå numrene 15–18 sammen i et blad på 32 sider, hvoraf A. Pedrin brugte siderne 157–177 til en længere bibelbetragtning om Guds barmhjertighed. Betragtningen var flikket sammen af en mængde Kierkegaard-citater hentet fra denne forfatters forskellige skrifter.

Året 1859 indledtes med et klagedigt af væver Niels Hansen i Hal-lum. »Den fattiges Nytårsvers«. Af de elleve korte vers udhævede redaktøren det fjerde. Vel sagtens fordi han syntes, at det ramte hans egen situation: »Fader og Moder de mig forlod / Søster og Broder mig ei forstod / Verden er vred og gjør mig Fortræd / Hvor skal jeg finde Hvile og Fred?« Niels Johansen er atter langt nede, og bladets første nummer er kun på 4 – siger og skriver: *fire* – sider. Nederst på sidste side meddelte redaktøren, at de religiøse forhold nu var så forvirrede, at der herefter kun kunne blive tale om: »*Frimenighed eller den Enkelte*«. Denne erklæring kunne Pedrin ikke underskrive, og derfor måtte »Frimenighed« stryges. Skulle man – efter hans mening – følge Søren Kierkegaard, så kunne der kun blive tale om »Enkelte«. For »Menigheden« havde ikke hjemme her i tilmeligheden; den hørte først

[66] Om P.P.s menighed »Psalmebog, til Brug i den Evangeliske-Fri-Menighed i Danmark«. Samlet og udgivet af Peder Pedersen. s. 269–287 er menighedsforfatningen trykt (1861).

hjemme i »Evigheden«: »Erkjende vi Søren Kierkegaard for en Herrens Tjener, en Huusholder over Guds Hemmeligheder, da lad os vogte os for at gaae bort uden eller med halv Besked, da modarbeide vi, ved at befatte os med Menighedsliv ikke et Menneske, men Guds Aand« ... »Vidnet har ført os bort fra Menighedslivet, at arbejde som Enkelte« (Brb. 1859. 7. 13 og 18).

Der er ikke noget at sige til, at mange læsere klagede over Pedrins Kierkegaardsfortolkninger. De bestod af citater fra Kierkegaards samtlige skrifter og hist og her og mange steder sammenbundet med uhyrligheder fra Pedrins egen spegede tankeverden. Læserne kunne hverken finde ud eller ind af denne undervisning. Dette står redaktøren tilsyneladende uforstående overfor: »Hvorfor har man saa meget mod, hvad Pedrin skriver her i Bladet? Christeligt er det kun den Enkelte, det kommer an på« (Brb. 1859. 138).

Men det var for hård kost læserne blev fodret med, og det kom til at koste holdere. Dog – hvis Pedrin ville betale dette gilde, måtte han få det som han ville. Johansen bemærkede: »A. Pedrins Ord stadfæster sig endnu bestandig«: »Det er ikke Guds Villie med Menighedsliv« (Brb. 1859. 182). Men forholdt det sig virkeligt sådan, så har Niels Johansen arbejdet forgæves. Han havde jo netop sat alt ind på gennem sin »Forening af Kristne« at skabe den »rene Menighed«, hvor det rette kristenliv kunne leves. Men var der hverken »Menighedsliv« eller »Samfund«, hvem skulle så betale »Brevbæreren«?

Bladets eksistens var truet på det alvorligste. Holderantallet dalede, og konkurrencen fra andre blade blev mere og mere følelig. Den blinde Jens Dyrholm sled nu med »Indre Missions Tidende«; N. P. Grunnet med »En Røst i Ørken«; P. Chr. Koch fortsatte med »Øresund«. Og nu havde nys endnu et blad set dagens lys, »Pilegrimen«, redigeret af M. A. Sommer, der var blevet ordineret af pastor Lammers og udnævnt til at være: »Forstander for de frie apostolisk-christelige Menigheder i Danmark«.

I 1859 havde »Brevbæreren« vel udsendt de lovede 24 numre. Men udsendelsen af dem havde været uforsvarlig uregelmæssig, og de havde været af ulige størrelser, så de kun tilsammen talte 188 sider, og heraf havde Andreas Daniel Pedrin fyldt mere end halvdelen med sine frygtede Kierkegaard-citater. I det sidste nummer begyndte han en serie artikler der udelukkende skulle bestå af uddrag fra Søren Kierkegaards skrifter. Den indledende artikel var på en snes sider og handlede

om »Viden«, den følgende skulle behandle emnet: »Kunst og Poesi« og...?

Niels Johansen lod det første nummer af 1860 være et dobbelt-nummer på 14 sider. Det fyldte han med et iltet angreb på næsten alt og alle i den »Indre Missions Forening«. Der blev ikke levnet plads til Pedrins bebudede artikler. Johansen skrev til slut: »*Taalmodighed*: Nr. 3–4 er i Trykken. Nr. 5–6 færdig dertil«. Men det blev bladets sidste nummer. Årsagen var vel den, at bogtrykkeren ville have sit tilgodehavende. Og ingen andre end Pedrin kunne klare den misere – og nu sagde han stop. Sådan omtrent må denne affære være endt.

Men med »Brevbæreren«s ophør, ophørte også Niels Johansens muligheder for »Oplysning og Forbindelse« til de »Enkelte«, hvorefter der blev færre og færre. Dermed kunne der ikke mere tales om »Forening« eller »Kreds« eller hvad man ville kalde det. Johansens rolle var udspillet. De forsøg han senere gjorde på atter at komme til orde mislykkedes hver eneste gang.

Sikkert har det for Niels Johansen været et føleligt nederlag, da han blev nødsaget til at opgive Brevbæreren. Med stort besvær var det lykkedes ham at kante sig gennem fem år. Det var lang tid efter hans forhold. Hvor ustadig og rastløs han har været ses af de mange bopælsforandringer i de nævnte år. Da han begyndte Brevbæreren boede han endnu i Kirkeværlose. Omkring maj 1855 flyttede han til Løngangsstræde i København. Men allerede ved nytårstid var adressen ændret til: Vingaardsstræde 137. I maj skiftede han til Pilestræde 87, derfra til Gothersgade 140. I 1857 flyttede familien til Christianshavn, men sidst på året meddelte han, at han havde fået lejlighed hos Emil Hornemann, Frederiksberg Allé 5. I december 1859 bor han: Blomsterboutiken, Nørrebro nyt Nr. 33. Samme adresse havde han da bladet ophørte.

De sidste år

Tiåret 1860–1870 må have været en bitter modgangstid med fattigdom og sygdom. For private folk passede han nogle grave på Assistens kirkegaard. I 1863 måtte han døje den tort at tage imod fattigunderstøttelse, »Brødhjælp«, et par måneder [67]. Alligevel skaffede han sig udvej for at få publiceret en lille hilsen på 16 sider til: »JUBEL-OLDINGEN, Biskop Nicolai Frederik Severin Grundtvigs 80-aarige Fødselsdag, den 8de September 1863«. Niels Johansen havde bestilt

[67] Indlæg i Arbeidersagen, 14.

adgangskort til festmøderne i forbindelse med fødselsdagen, og da han alligevel blev nægtet adgang gav han sin fortørnelse luft i den trykte publikation. Her gør han op med sit tidligere store ideal. Han erkender, at han har lært en del af Grundtvig, men endnu mere af Søren Kierkegaard. »Ikke hver Slægt er i den Grad gjort opmærksom paa sin Skyld som vi gennem S. K.«. Men Johansen fik øjnene op for »det Bestaaendes Selvbedrag« og for tvetydigheden i det grundtvigske. Han deler Grundtvigs liv og virke i to perioder. »Den kristelige og den verdslige«. Den første går til ca. 1831, den sidste blomstrede især frodigt efter 1839. Grundtvigs sammenblanding af det kristelige og det folkelige blev til den farlige Grundtvigianisme. Grundtvig har vakt det danske folks kærlighed til fædrelandet – men samtidig vakt had til Tyskland. Grundtvig har digtet lette sange og salmer og heltehistorier – men samtidig fortrængt de alvorfulde toner fra Kingo, Brorson og Pontoppidan. Grundtvig har med sin kirkelige anskuelse og snak om det »levende« og det »døde« ord skabt splid mellem de troende, og hans tilhængere har i snæver partisindethed søgt at kvæle den fynske vækkelse. I sin første periode forkyndte Grundtvig den sande kristendom efter Det ny Testamente med lidelse og forfølgelse for Kristi skyld, og han har kæmpet bravt mod vantro og rationalisme og statskirkelig tvang. Men siden ændrede han signaler og prædikede en behagelig og billig kristendom, hvorved den smalle vej blev bred, og den trange port vid. Derved har han vundet mange venner – også i fornemme kredse – og vundet hæder og gunst ved hoffet. Dengang modstanden var hårdest nedlagde han i protest sit præsteembede; men da medgangen blev stor, skiftede han om og blev præst for frimenigheden i Vartov – og nu tillige biskop i statskirken. Grundtvigianismen er blevet de manges religion, den har sejret næsten overalt. Derved har Grundtvig reddet statskirken, thi uden grundtvigianismen var den sunket sammen og tilintetgjort forlængst. Men da Grundtvig og hans tilhængere fik magt, tog magtbegæret overhånd og blev til »Paveånd«. Men magtsygen vil til sin tid blive det lave gærde, hvor fjenden går over og indtager den grundtvigske fæstning.

Et par år senere lykkedes det Johansen at få billet til de kirkelige vennemøder. Henved et par tusinde mennesker var samlet for at hylde den »ypperste Præst i Norden« med taler og sang. Præster var mødt talrigt frem og sammen med de blåstemplede lægmænd kom den ene efter den anden frem og roste Grundtvig i højstemte toner. Dirigent var pastor Brandt, og han opfordrede de tilhørere, der havde noget på hjerte, om at komme frem og tage ordet. Niels Johansen vovede sig

frem og nåede omtrent op til talerstolen. Her blev han formanet til ikke at afvige fra den tone, der roste og ærede hædersgæsten, afvigelse ville skabe misstemning og det ønskede man ikke. Endnu før Brandt havde talt ud »rejste Hr. Biskop Grundtvig sig, og som en Mand, der har Myndighed, udtalte han med dyb og barsk Stemme: »*Han er jo ikke af Vore*«». Så kunne Johansen naturligvis ikke få ordet. Han stod, skriver han, »som en banlyst Mand... udsat for hadefulde og medlidende Blikke, og kunde hverken faa isinde at bryde gennem Trængslen eller genere Dronningen (Caroline Amalie) ved at gaae over hendes rummelige Plads foran Talerstolen« [67 a].

Sidst på året 1863 havde Johansen besøg af sin gamle far, Johan Nielsen: »Han kom hertil for at besøge sine Børn i Kjøbenhavn og Helsingør, og det var interessant at høre hans Maade at tage Mormonerne paa. Jeg vilde han skulde holde et Foredrag i Kjøbenhavn; men han vilde ikke. Jeg spurgte om han vilde besøge Nogen; men han kjendte Ingen. Han er nu snart 75 Aar« [68].

Endnu en gang forsøgte Niels Johansen sig som bladudgiver. I januar 1864 udsendte han første nummer af »SAMTIDEN, Søndagsblad for Tænkere«. Der kom tre numre i januar, ét i februar, to i marts og det sidste er dateret den 17. april. Så var det løb kørt.

Det første nummer havde som motto: »At kunne sige meget med faa Ord ganske kortelig, det er Kunst og Forstand; men det er Daarlighed at sige Intet med mange Ord« (Luther). Hvert blad har sit særlige motto. Et af dem lyder: »Naar man har skrevet nogle Dumheder, vil man ogsaa gjerne have dem trykt«. Der meddeles intet om, hvem der er forfatter eller hvem der hentydes til. Redaktøren har svært ved at redegøre for bladets hensigt. Læserne fik dog at vide, at han læste mange aviser og bøger og er kendt med både hjemlige og fremmede forhold, så han har altså mulighed for at bringe meddelelser, der er værd at læse: »»*Samtiden*« er maaske det eneste Blad der tænkeligt kunne tilfredsstille alle billige Fordringer«, skrev han i nummer 2, spalte 6, og han fortsatte: »Jeg har ogsaa mit Tryk af Hindringer og Besværligheder... Desmere har det bevæget mig og maa fremdeles bevæge mig, at Mænd, der besidder (Noget), for hvilke jeg har dyb

[67 a] Dr. teol. A. Pontoppidan Thyssen har venligst overladt mig en afskrift af den artikel i Dagbladet 16. september 1865, som Niels Johansen skrev efter dette »kirkelige Vennemøde«. Jeg bringer herved min tak for tilladelsen til at benytte afskriften, og fordi jeg blev gjort opmærksom på den (E. L.).

[68] *Samtiden*. sp. 16 f og Johan Nielsen: »Min Kamp med Baptister og Mormoner«. 26 ff.

Agtelse, dog har villet vise mig den Tillid, at opmuntre og understøtte Udgivelsen af dette Blad«.

Det meste stof var af lignende art som i Brevbæreren, en broget samling beretninger uden orden og sammenhæng, om stort og småt, betydeligt og ubetydeligt.

Efter rømningen af Dannevirke bliver der voldsomt røre i København. Vældige menneskemasser strømmer harmfulde gennem gaderne på vej til kongens slot. Det så faretruende ud; men en behjertet »simpel Mand af Folket« trådte frem på slotspladsen og forsøgte at tale mængden til rette. Da der blev nogenlunde stilhed råbte han: »Danske Mænd og Brødre, een Ulykke er i disse Dage kommen over Danmark, lad os vogte os for at føie nye Ulykker til. Lad os derfor være rolige og vente et Par Dage, indtil...« Men så brød stormen for alvor løs og alt blev fuldkommen kaos [69]. Denne mand var ingen ringere end Johansen. Ulykken fortolkede han som Guds straf over et genstridigt folk: »Havde denne slægt villet eller kunnet hørt S. Kierkegaards Røst, da vilde vi vel endog havt en bedre Politik. Det er altid efterat en saadan Prophet har besøgt Folket Straffen kommer« [70]. Folket ville ikke høre Søren Kierkegaard, og det vil heller ikke høre Niels Johansen. En aften har en maler og folketingsmand, P. Olsen, holdt foredrag om »Grundtvigianismen« i Arbejderforeningens lokale, Boldhusgade 1, og end også dristet sig til at deklamere Grundtvigs storladne digt »Paaskeliljen«, hvad han aldeles ikke evnede. Johansen kritiserede det, og han får af bestyrelsen tilbudt selv at holde foredrag og oplæsning en anden aften. Men da han selv skal betale salslejen siger han fra [71].

På Amager, hvor der stadig er en del åndeligt røre, blev han en dag af skipper Olsen bedt om at deltage i en gudelig forsamling i Sundbyvester. Den skulle være 2. påskedag. Men Johansen fik ikke lov til at tale, der blev blot tilstedt ham at sige lidt om »Samtiden« [72]. Det gav dog ikke større bonus end at bladet bukkede under. Redaktøren bukkede også for dem, der havde hjulpet ham: »*Samtiden* takker herved for den hidtidige Understøttelse, der har hjulpet den saavidt, uagtet den saalidt har tilfredsstillet; og beder ved dette Qvartals Slutning om Taalmodighed og Overbærenhed... Mit Havearbejde har begyndt« [73].

[69] *Samtiden*. sp. 28.

[70] *Samtiden*. sp. 43.

[71] *Samtiden*. sp. 52.

[72] *Samtiden*. sp. 56.

[73] *Samtiden*. sp. 48.

Efter en annonce i Berlingske Tidende har Johansen den 15. januar 1865 holdt et foredrag i Arbejderforeningen om: »Søren Kierkegaard og den franske Læge Raspail«. Formodentlig for nogle få tilhørere.

Fra året 1866 foreligger ikke noget om eller fra Niels Johansen. Men i 1867 udsendte han et skrift på 8 sider. »En anstrængt Theolog, der læser til Embedseksamen eller er under Opseiling til Havnen. Tilegnet Hs. Højærværdighed Biskop Martensen med Bøn i Troens, Forstandens, Videnskabens og Folkets Navn, fra en simpel Lægmand, at Hs. Højærværdighed vil forene sine høie Bestræbelser med vore ringe, til at vi herefter maa befries fra Theologi som Præsteskoie o. s. v.«. Det er vulgært og intetsigende.

I december 1869 fyldte Johansen 54 år, og man skulle tro, at han nu måtte være kørt træt. Det er han dog aldeles ikke. I 1870'erne kom hans fordums iver og begejstring tilbage. Det skyldtes den vågnende arbejderbevægelse og socialisme. De socialistiske tanker kom ind over landets grænser og skabte både uro og forventning hos mange mennesker. 1871 stiftedes en dansk afdeling af »Internationale« med lederne L. Pio, Brix og Geleff. Bladet »Socialisten« begyndte at udkomme, og den 5. maj 1872 var udset til en storstilet demonstration i Nørre Fælled i København. Den blev imidlertid forbudt og endte nærmest som en fiasko.

Om Niels Johansen har været med her vides ikke. Måske har sygdom hindret ham, for på grund af lægehjælp og et hospitalsophold i 1872 mistede han både valgret og stemmeret [74].

Alligevel er han så stærkt politisk engageret, at han udsendte en kort oplysende pjece på fire sider, hvor han giver sin mening til kende om de forskellige politiske partier. De kritiseres alle, med undtagelse af Socialdemokratiet. Han påberåber sig både Brorson og Kierkegaard, når det gælder denne sag. Synger ikke gamle Brorson både om broderskab og fællesskab? »Din Næste hjælp, hvori du kan / Endog til egen Skade / Ja dem dig ønske / Baal og Brand / og uden Aarsag hade!« Og samme elskede salmedigter havde også skrevet: »De Store jævnes med de Smaa / At de mod Ild og Vand bestaa / De stærke med de Svage gaa / De Rige med de Arme staa / Forfarne med Lemfældighed / Veivise dem, som lidet ved / At alting passer sig saa net / Naar Alles Kræfter samles ret«! [75].

Jo, sandelig må Niels Johansen være med her. Han mødte op ved arbejdermøderne og tog ordet ved enhver given lejlighed. Til det store

[74] Indlæg i Arbejdersagen. 14.

[75] Socialismen og Religionen. 18 f.

»Folkemøde« på Nørre Fælled 25. august 1873 havde han forfattet en sang, hvori det bl. a. hed:

Ræk saa hinanden Haanden, mens Taaren væder Kind,
Og viet Folkeaanden skal grønnes Bøg og Lind.
Forsoningen vil lykkes, Kong Holger (Folket) vil kun Ret,
Kong Kristians Trone smykkes med Folk som kun vil Eet! [76]

Søren Kierkegaard havde lært ham, at han ikke kunne tage del i den offentlige gudsyndelse, som den var nu, hverken i folkekirken eller i frikirke eller menighed. Men af »kristelige Grunde kunne jeg godt tage Del i Arbejderbevægelsen – Socialismen – som en Gudstjeneste« [77]. En kort tid blev han da også benyttet af partiet, og gjorde sikkert et godt arbejde. Men misundelse og kappestrid skabte dårligt arbejdsklima, og Johansen blev utilfreds og sagde utilsløret sin mening og blev kasseret. Alligevel er det nok rigtigt, når han siden udtalte: »Har jeg ikke altid vist mig som en ædru Arbejder, Talsmand og Forsvarer af Arbejdersagen«? [78].

I »Indlæg i Arbejdersagen« nævner han navnene på en række personer, som han vil foreslå til ministre i en ny og bedre regering. Han havde haft listen med til et arbejdermøde i marts 1873 og lod den siden trykke i skriftet. Blandt personerne var professor Rasmus Nielsen, J. A. Hansen og så Louis Pio. Selv mente han, at han var berettiget til at fremsætte et sådant forslag til Kongen: »Jeg tror altsaa, at jeg er berettiget til at tale et Ord med Kongen... Da Dannevirkestillingen blev tagen eller forladt af vore Krigere og Folket i Kjøbenhavn raabte paa Forræderi og »Ned med Kongen«, da vovede jeg næsten mit Liv ved at forsvare Kongens Port i Amaliegade... og talte til de oprørte Maser« [79].

I det mærkelige og ubehjælpssomme skrift »Et Sandhedsvidne« (1875) opdigter han på side 25 f. en scene, hvor rigets stormænd er samlet til rådslagning og her lod han kammerherre Oxholm fremkomme med følgende udtalelse: »Socialisten fra Kjøbenhavn, Niels Johansen, var fræk nok til at ansøge »allerunderdanigst« i Hs. Majestæts egne Hænder at maatte overrække sit Skrift: »Indlæg i Arbejdersagen«. Overhofmarschalatet rekvirerede da et Eksempplar gennem Iversens Boghandel paa Kjøbmagergade, men tænk, Skriftet var Sta-

[76] Et Sandhedsvidne. 18.

[77] Socialismen og Religionen. 29.

[78] Socialismen og Religionen. 15.

[79] Samtiden. sp. 28.

ten tage mig, ikke engang i Boghandelen, det maatte hentes fra Forfatteren selv«.

Johansens indsats blev ikke påskønnet af lederne i partiet. Han blev endogså ekskluderet af Nørrebro Vælgerforening og tilmed angrebet i den socialistiske presse. Det følte han som en bitter uretfærdighed, særlig fordi den meget upålidelige F. A. Hertz kunne komme til alle vegne: »Maler Hertz er i Samfundet som en af de letbevægelige Fixstjerner, eller selv en af de mørke Kloder, der laane deres Lys fra en eller anden Sol – der betaler sig bedst – i Danmark eller Kansas. Først almindelig Folkekirkemedlem, saa Grundtvigianer, derpaa Medstifter af »apostolisk christeligt Samfund«, siden en af Missionær *Sommers* fornemste Disciple, derefter Mormon, men da han havde et Uheld som Kasserer med Kassen, fik han et Ex foran; hos Pastor Grüder mislykkedes det ham at blive Katolik, men ved Hjælp af et onskabsfuldt jødisk Skrift . . . blev Hertz nu Gudsfor nægter. Derpaa blev Hertz Socialist. Deraf er det tildeels kommen blandt Folk, at Socialisme og Gudsfor nægtelse er Eet. Som socialistisk Agitator havde han en Tid over en Rigsdagsmands Gage, 4 Rd. daglig, men afskediges i Unaade. Se det er denne Mand, hvis Spalter Socialdemokraten staar aaben . . . Før 1849 var her Religionstvang, nu skal vi tvinges til ingen Religion at have . . . Hertz er i disse Dage betalt Sandhedsvidne i Fritænker (Gudsfor nægter-Foreningen)« [80].

For at styrke sin egen position foretog Johansen for egen regning og på egen risiko en rejse ud i landet i 1876. Han konstaterede, at den religionsløse og fjendtlige linje som Pio og Hertz var slået ind på misbilliges i højeste grad af arbejderne, både i hovedstaden og ude i landet. Han slog fast, at det var denne slette kurs, som var skyld i det store abonnementtab på Socialdemokraten, et fald fra 8000 til ca. 6000. Herom skrev han: »Jeg var ifjor paa en Reise omkring paa Landet, en Agitationsreise for mig selv, uden at være opfordret dertil, eller lønnet af Nogen. Og jeg saae da, at dem der mest interesserer sig for Samfundsforholdene og har mest Indflydelse derpå, det er de christeligt Vakte. Ligesom ogsaa det var mest Folk af denne Karakter, der holdt Socialdemokraten. Men disse sætte naturligt Religionen høiere end Deres (Pio) »Religionsgalskab«, og de holder næppe Bladet mere. Hr. Pio foretrækker maaske dem, der hverken bryder sig om Gud eller Mennesker« [81].

[80] Socialismen og Religionen. 9. I KhS. 1971 har Arne Pedersen skrevet en lang og grundig afhandling om Frederik August Hertz; heri gives et godt billede af forholdet mellem N. J. og Fr. A. Hertz. Min afhandling var færdig 1969.

[81] Socialismen og Religionen. 13 ff.

Johansen gav lederne det glatte lag og beskyldte dem for at være arbejdervenlige for lønnens skyld, og ikke fordi de sympatiserede med de dårligst stillede i samfundet. Sådanne beskyldninger gjorde naturligvis ikke hans egen stilling bedre. Ofte har Niels Johansen undret sig over, hvorfor han altid ragede uklar med andre. Han kom omsider til det resultat, at det skyldtes, at han ikke fedtede eller smigrede, men sagde sin mening uden omsvøb. Han havde det som manden, der blev vist bort alle steder, fordi han aldrig besmykkede sine ord. Endelig kom han til et hus, hvor et par mennesker syntes at være venlig stemt, men da hver af dem havde en synlig skavank tiltalte han dem således: »Du skæve Kone, halte Mand, mon her jeg hvile finde kan«. Men det resulterede i, at han omgående kom ud af døren [82]. Johansen er nu i samme situation som smeden, der hverken kunne blive modtaget i himmel eller helvede, fordi han ikke hørte til nogen af stederne. Da tog han sit skødeskind af, smed det på gulvet og sagde så: »Nu staaer jeg paa mit eget«, og der maatte de lade ham stå [83].

Niels Johansen må nu nøjes med sit havearbejde og sin pasning af grave på kirkegården. For dog at få det til at se ud af lidt mere, prøvede han for sidste gang at blive bladudgiver. Han fik overtalt nogle familier, hvis gravsteder på Assistens kirkegård han holdt, til at danne en »Forening«, hvis opgave skulle være at udgive et blad om kirkegårdens historie: »Blade fra Kirkegaarden«. Men indholdet kom til at dreje sig om ham selv og sønnen og alle de genvordigheder som de mødte fra det faste mandskabs side på Assistens. Det blev folk snart træt af. Der udkom kun tre numre i 1879, så var også det foretagende færdig.

Niels Johansen mistede sin anden hustru den 21. januar 1880. For tredje gang giftede han sig. Det var denne gang med en kvinde fra Island, Kristbjørg Thorbergdottir hed hun. De blev viet den 26. september 1883. Niels Johansen døde i København den 29. marts 1899.

Tidstavle for Niels Johansen

- 1815 8. december fødes N. J. i Svindinge Kohave, Svindinge sogn.
- 1816 25. december dør farmoderen, enke Edel Margrethe i Øxendrup.
- 1817 Forældrene (Johan Nielsen og hustru) flytter til Skaarupøre.
- 1826 I påsken bliver Johan og Johanne Nielsen vakt og omvendt.
- 1830 Niels konfirmeres i Langå kirke i april af sognepræst J. Riber Esbensen.
- 1830–35 Tjenestekarl hos Peder Larsen, Skræppenborg, Brylle sogn.
- 1830 eller 1832 bliver Niels vakt.

[82] Socialismen og Religionen. 31.

[83] Socialismen og Religionen. 16.

- 1834 J. Chr. Lindberg besøger Johan Nielsen den 17. august. L. taler på Skræppenborg 24. august.
- 1835 Johan Nielsen og Sivert Christensen hos kongen. I påsken er Niels med Lars Pedersen Møller på rejse til forskellige gudelige forsamlinger. Sidst på året kommer Niels i væverlære hos Rasmus Jensen, Højby.
- 1836 Niels kommer til Vantinge, fortsætter i væverlære hos Rasmus Knudsen.
- 1837 J. N. forfatter skriftet: »Herrens Ord o. s. v.«.
- 1838–40 Soldat ved Kronens Regiment i Helsingør. Forbindelse med J. Chr. Lindberg.
- 1839 Dom ved Lands-Overret o. s. v. den 17. september.
- 1840 29. januar betales bøden på 100 Rd. ved tømmermand Chr. Olsen ved Holmen (Dronningen). Sagens omkostninger udredes ved Lindbergs hjælp.
- 1841 Legationssekretær (chargé d'affaires) Peter Browne køber »Rolighed« ved Vedbæk.
- 1846 28. november vies N. J. til Dorthea Cathrine Daline Hansen, Vantinge.
- 1847 8. januar dør N. J.s kone i København.
- 1848 24. september vies N. J. til Christiane Marie Vieth i Søllerød.
- 1849 N. J. har været gartner hos Peter Browne en periode i 1840'rne.
- 1850 eller 1851 bosætter N. J. sig i Kirkeværløse, hvortil også Jens Larsen kommer.
- 1852 N. J. kommer flittigt i »Foreningen til luthersk Folkeoplysning« i København.
- 1853 N. J. er medstifter af lægmændenes Indre Missions Forening i Ordrup ved Ringsted.
- 1855 N. J. flytter til København omkring maj. Sluttes sig til Vartov-kredsen.
- 1855 Den 16. september indbyder N. J. gennem Brevbæreren til »Foreningen af Kristne«.
- 1857 N. J. deltager i »Det første Skandinaviske Kirkemøde« i København i juli måned.
- 1860 Marts ophører Brevbæreren.
- 1863 N. J. må modtage »Fattigunderstøttelse«.
- 1865 Forældrene fejrer guldbrillup i Skaarup 21. oktober.
- 1872 N. J. sluttes sig til den socialistiske arbejderbevægelse. Forsøger sig som politiker.
- 1880 21. januar dør N. J.s kone Christiane Marie.
- 1883 26. september gifter N. J. sig med Kristbjørg Thorbergsdottir (f. i Island 9/2 1847).
- 1899 29. marts dør N. J. og begraves på Garnisons kirkegård i København.

Skrifter af Niels Johansen

- 1837 1) Herrens Ord i de sidste Verdens Dage, eller en liden frimodig Bekjendelse. Af Niels Johansen paa Vantinge Mark. Odense 1837. Trykt paa Forfatterens Forlag i Ove Thomsens Officin (24 sider). Eneste eksemplar på Kgl. Bibl., København.
- 1842 2) Fire Psalmer eller aandelige Viser til Jesu Navns Forherligelse i hans fattige Fødsel. Udgivet af N. Johansen. Paa Boghandler N. C. Dit-

lewsens Forlag. Trykt hos E. C. Løser. Kjøbenhavn 1842 (16 sider).
Nr. 1. Et lidet Barn saa lysteligt.

2. Kom syng i denne Juletid (23 vers).

Af Niels Johansen paa Vantinge Mark 1836.

3. Min Brudgom er Guds Søn (Gl. Psalme af ukjendt Forfatter).

4. Vi synge vil en deilig Sang (11 vers).

NB. Eneste eksisterende eksemplar på Kgl. Bibl., København.

- 1846 3) Samling af nogle indhentede Oplysninger om de raabende Røster eller den saakaldte Prædikesyge i Småland i Aarene 1842 og 1843, af en, som selv har forsket efter Sandheden i denne Sag, nu udgivet paa Dansk af Niels Johansen. Kjøbenhavn 1846. Trykt hos L. Jacobsen. (NB. Forordet dateret: Kjøbenhavn Februar 1846), 24 sider.
- 1849 4) En kort, men nyttig Anviisning til paa rette Maade at saae og plante de Haveurter, som fremkomme i en Bondehave. Niels Johansen, Gartner i Vedbæk. Boghandler Ditlewsens Forlag. Kjøbenhavn 1849 (8 sider).
- 1853 5) Indbydelsesskrift til en Missions-Forening for hele Norden. Danmark, Norge og Sverrig. Af Niels Johansen. S. L. Møllers Bogtrykkeri. Kjøbenhavn 1853 (20 sider).
- 1855 6) En kort, men nyttig Anviisning o. s. v. 2. oplag. Kjøbenhavn 1855 (12 sider).
- 1855-60 7) Brevbærer mellem Christne til Oplysning og Forbindelse. Kjøbenhavn. Redigeret af Niels Johansen (1180 sider).
- 1863 8) Jubeloldingen Biskop Nicolai Frederik Severin Grundtvigs 80-aarige Fødselsdag, den 8de September 1863. Trykt hos H. E. Nissen. Kjøbenhavn 1863 (16 sider).
- 1864 9) Samtiden. Søndagsblad for Tænkere. Kjøbenhavn 1864. (Udkom 10/1 til 17/4 1864), 32 sider. Trykt i det Brillske Bogtrykkeri ved E. Lund. 1864.
- 1867 10) En anstrængt Theolog, der læser til Embedsexamen. Niels Johansen. I Kommission hos Boghandler Thaarup, Kjøbenhavn. Trykt hos A. Fribergs Bogtrykkeri (8 sider).
- 1873 11) Forklaring over vore politiske Partier. Niels Johansen. Trykt hos J. Henriksen, Kjøbenhavn 1873 (4 sider).
- 1873 12) Indlæg i Arbeidersagen. Af Niels Johansen. Kjøbenhavn 1873 (fire numre, i alt 32 sider).
- 1875 13) Et Sandhedsvidne i to Akter (Biskop Martensen). Niels Johansen. L. Henriksens Trykkeri. Kjøbenhavn 1875 (18 sider).
- 1877 14) Socialismen og Religionen. Aabent Brev til L. Pio. Af N. J. Kjøbenhavn 1877. Trykt hos Rudolf Svendsen, Gammel Mønt 9 (32 sider).
- 1879 15) Blade fra Kirkegaarden (Assistents). Udgivet af en Forening ved Niels Johansen & Søn, Gartnere, Nørrebrogade 110, 2.den sal. Trykt hos Th. Nielsen. Kjøbenhavn 1879 (3 numre, i alt 16 sider).

I afhandlingen anvendes følgende forkortelser:

Add. = Additamenta (Jac. Chr. Lindberg: Breve og Papirer. Add.922.4°. Breve til og fra L. Hefte 5. No. 64–68. Breve fra Niels Johansen til Lindberg. Kgl. Bibl.).

Baagø = Kaj Baagø: Magister Jacob Christian Lindberg (1958).

Brb. = Brevbærer mellem Kristne til Oplysning og Forbindelse (1855–1860).

DKT. = Dansk Kirketidende.

Degnekristne = Knud Banning: Degnekristne (1958).

Elvius = Sofus Elvius: Danmarks Præstehistorie i Aarene 1869–1884.

Et Par Ord = Jens Larsen: Et Par Ord til mine Troesvenner i Danmark (1853).

Festskrift = J. Oskar Andersen: Festskrift i Anledning af DMS 100 Aars Jubilæum (1921).

Fors. & Morm. = Knud Banning: Forsamlinger og Mormoner (1960).

IMT. = Indre Missions Tidende.

K. B. = Det kongelige Bibliotek.

KhS. = Kirkehistoriske Samlinger.

Nygaard = Frederik Nygaard: Kristenliv i Danmark (1897).

Pap. = Søren Kierkegaards Papirer. 2. forøgede udgave ved Niels Thulstrup (1968–1969).

Vinther = Karl H. N. Vinther: Oplevelser fra Menighedslivet i København og Sydøstsjælland (1895).

Vkk. = Vækkelsernes Frembrud i Danmark i første Halvdel af det 19. Århundrede. I–VIII. 1960–1972. Red. Anders Pontoppidan Thyssen.